

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Філософський факультет

Кафедра теоретичної і практичної філософії

**Концептуальні засади сучасної
геополітики**
**Conceptual foundations of contemporary
geopolitics**

Кваліфікаційна робота за освітньо-науковою програмою «Філософія»

за спеціальністю 033 «Філософія»

на здобуття освітнього ступеня магістра філософії

Студент-виконавець:

Владислав Вікторович АРТЮШЕНКО

(підпис)

II курс, ОС – “Магістр”

Науковий керівник:

Андрій Олегович БАУМЕЙСТЕР

Доктор філософських наук, доцент

(підпис)

Допущено до захисту:

на засіданні кафедри, теоретичної і практичної філософії

протокол № ____ від _____ 2023 р.

Завідувач кафедри теоретичної і практичної філософії

доктор філософських наук, професор

Людмила ШАШКОВА

Київ – 2023

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Геополітика як вираження нормативності в системах міжнародного права.....	6
1.1 Теоретичні та практичні витoki геополітики.....	6
1.2 Нормативність і легітимність.....	16
1.3 Історія міжнародного права та зв'язок із філософією.....	24
1.4 Висновки до розділу 1. Геополітика як вираження нормативності в системах міжнародного права.....	31
Розділ 2. Системи міжнародного права та джерела нормативності в них.....	33
2.1 Джерела нормативності, як ідеологеми в основі систем, що претендують на легітимний статус.....	33
2.2 Вестфальська система: природне право й абсолютизм.....	40
2.3 Гаазькі конференції та Ліга Націй: секулярний гуманізм і філософський націоналізм.....	43
2.4 Висновки до розділу 2. Системи міжнародного права та джерела нормативності в них.....	47
Розділ 3. Передумови геополітичної нормативності.....	49
3.1 Географічний детермінізм.....	49
3.2 Норма поза нормою.....	53
3.3 Висновки до розділу 4. Передумови геополітичної нормативності.....	55
Розділ 4. Нормативність у сучасних геополітичних теоріях.....	56
4.1 Сучасні тренди в геополітиці.....	56
4.2 Нормативний підхід Генрі Кісінджера.....	60
4.3 Нормативний підхід Александра Дугіна.....	64

4.4 Нормативний підхід Семюел П. Гантінгтона	71
4.5 Висновки до розділу 3. Нормативність у сучасних геополітичних теоріях...75	
Висновок.....	78
Джерела.....	82

Вступ

Згідно результатам статистичного інструменту Google Trends, геополітикою, як темою, за лютий 2022-го року стало цікавитися в п'ятеро більше користувачів (у світі). Знаючи контекст подій того часу — дана динаміка не викликає подиву, а з іншого боку — її ніхто не очікував.

Білл Клінтон у нещодавніх інтерв'ю зробив кілька парадигмально важливих заяв. Спершу, він визнав помилкою політику денуклеаризації України, а згодом розповів, що пропонував РФ перспективу членства в НАТО, оскільки був переконаний, що в майбутньому небезпеку становитимуть недержавні суб'єкти.

В цьому контексті спадає на думку “Кінець Історії”, хто міг би подумати, що “Зіткнення Цивілізацій” Гантінгтона буде куди більш актуальним зараз. Отже, йдеться про те, що траєкторія світового руху була зрозумілою, але раптом локомотив історії зійшов з колії. Чому?

Занурюючись у роздуми, стає зрозумілим, що до історичного розвороту призвела не окрема подія, а нашарування, накопичення різних геополітичних стратегій і тенденцій, які опинялися в несподіваних контекстах. Зрештою, якимось чином більш абстрактні ґрунтовні процеси відіграли роль, і дехто вбачав свої дії в них належними та доречними.

Нормативність пояснює чому події розгортаються саме так — тому що конкретні люди вбачають необхідним здійснити конкретні дії. Тому що діючі особи так виправдовують та аргументують стратегії. В даному дослідженні розглянуто як геополітична нормативність формується, які її передумови та джерела та що легітиміє дії влади та відносини суверенів.

Виходячи з цього, *метою* дослідження є виявлення й аналіз концептуальних засад сучасної геополітики. У зв'язку з поставленою метою слід вирішити наступні завдання:

1. Запропонувати аналіз систем міжнародного права як прикладів соціальної нормативності;
2. Визначити поняття нормативності та легітимності влади;
3. Провести історичний екскурс міжнародного права та способів його політично-філософського осмислення;
4. Виявити нормативні засади головних систем міжнародного права;
5. Розглянути джерела нормативності, в якості основоположних ідеологем в організаційних ієрархічних системах суспільства, що претендують на легітимний статус.
6. Дослідити нормативне ядро сучасних геополітичних теорій;
7. Визначити й проаналізувати концептуальні засади сучасної геополітики;
8. Експлікувати умови можливості геополітичної нормативності.

Логіка розв'язання даних задач сприятиме виявленню джерел нормативності сучасної геополітики, тож:

об'єктом дослідження постає сучасна геополітика та фундаментальні правила сучасного світового порядку,

предметом — концептуальні засади сучасної геополітики та підстави її нормативності.

Розв'язання поставлених завдань здійснюватиметься завдяки синтетико-аналітичному *методом*.

Наукова новизна полягає в тому, що концептуальні засади нормативності були проаналізовані в контексті геополітики, геополітичні нормативи були розглянуті як проблема в сучасному політично-філософському дискурсі міжнародного права та міжнародних відносин.

Наукова новизна полягає в наступних пунктах:

- Спроба визначення основних типів джерел і концептуальних засад нормативності;

- Введення в український науковий дискурс нормативного аспекту геополітики;
- Аналіз систем міжнародного права в контексті соціальної нормативності;
- Виявлення й аналіз нормативних засад як конститутивних чинників світового порядку;
- Концептуальна реконструкція нормативного ядра сучасного геополітичного дискурсу;
- Концептуальний аналіз умов можливості геополітичної нормативності та базової структури світового порядку.

Нормативність ставала об'єктом праць таких дослідників, як Андрій Баумейстер, Онора О'Ніл, Юрген Габермас, Іммануїл Кант, Ральф Веджвуд, Ганс Кельзен, Г. Л. А. Гарт й інших дослідників. В межах даного дослідження було вирішено використовувати праці Гуго Гроція — “Закон Морів”, “Про Право Війни та Миру”, Томаса Гобса — “Левіафан”, Джона Локка — “Два Трактати про Правління”, Самуеля Пуфендорфа — “Про обов’язок людини та громадянина згідно з природним правом“, Генрі Кісінджера — “Світовий Порядок”, Самюеля Філіпса Гантінгтона — “Зіткнення Цивілізацій”, Джона Ролза — “Природа Нормативності”, Девіда Бітема — “Легітимація Влади”, Артура Нуссбаума — “Коротка історія права націй”, Саманти Бессон — “Філософія Міжнародного Права” та інші автори, зокрема класики геополітики, такі як Гаусгофер, Челен, Махан, Макіндер, Ратцель і Спайкмен.

Розділ 1. Геополітика як вираження нормативності в системах міжнародного права.

Міжнародне право, як концепція, почала формуватися не так давно, а саме, в XVII-ст. Вочевидь, саме право має значно глибшу й багатшу історію, проте ми бачимо, що саме право, як інститут, укорінено в самому суспільстві — певним чином, суспільство це і є набір правил, якими воно керується, а самі правила — це ціннісно-звичаєві форми врядування такого суспільства.

Таким чином, зрозуміло, що системи права, є вираженням певних більш ґрунтовних передумов, закладених у суспільствах, і чим вищим є порядок застосування права, а наразі ми досліджуємо філософські засади системи міжнародно права, тим більш універсальними є формулами, на яких ці системи права працюють, і тим ближче вони знаходяться до рафінованих моральнісно-естетичних складових ідентичності.

З іншого боку, міжнародне право нерозривно пов'язане з поняттям згоди та консенсусу, оскільки система права не може існувати, не будучи ратифікована в самому суспільстві та суперечити уявленню суспільства про належне. З рештою, і сама виконавча система влада, ті хто є гарантами права, повинні також відповідати вимогам суспільства та визнаватися ним, так само й в міжнародному просторі право повинно кимось або чимось гарантуватися. Тож, чим зумовлене міжнародне право та як держави обґрунтовують власну геополітику?

1.1 Теоретичні та практичні витoki геополітики.

Для повноти картини слід визначити що таке геополітика та геостратегія взагалі, й чим вони відрізняються. Отож, різниця між геополітикою та геостратегією залежить від традиції тлумачення та контексту в якому ці поняття вживаються, але в межах даного дослідження можна дотримуватися припущення, що різниці немає.

По-перше, до класичних теоретиків геополітики та геостратегії відносять одних і тих же осіб, а саме ряд дослідників від Махана та Макіндера, Ратцеля та Гаусгофера до Кісінджера та Бжезинського. По-друге, якщо заглиблюватися в етимологію понять геополітики та геостратегії, виявляється, що нерідко вони вживалися як одне й те саме поняття або взагалі без послідовної логіки, наприклад Фредерік Л. Шуман запропонував термін “геостратегія” в якості перекладу терміну “Wehrgepolitik” К. Гаусгофера, який дослівно перекладається як “оборонна політика” й не має навіть кореня “гео”.

До того ж, в англійській і німецькомовній традиції існує розрізнення між поняттями “Geopolitics” і “Geopolitik”, де перше означає геополітику, а друге — різновидом німецького державного управління та геополітики ХІХ ст. І взагалі, після Другої світової війни, геополітику називали “псевдо-наукою” та не використовували як термін через негативну кореляцію з геополітикою нацистської Німеччини. Тому виявляти явні відмінності у термінології на часі просто не потрібно.

Більш-менш суттєве розрізнення проводять штучно, називаючи геополітику теоретичною та аналітичною діяльністю, а геостратегію практичною та національно-орієнтованою [24], що в кінці-кінців принципової різниці для даного дослідження не складає, бо геополітика не може існувати поза контекстом національності, раси або регіону. Отже, вживання терміну “геополітика” включатиме й логічний об’єм терміну “геостратегія” в межах даного дослідження.

Саме ж поняття “геополітика”, в науку було введене Рудольфом Челеном, який займався дослідженнями в сфері проектування потужної держави, а також і сам був політичним діячем.

Геополітика, зважаючи на природний стан ворожнечі між державами, має на меті, щонайменше, досягнення безпеки суверена та стримування потенційних і наявних загроз дипломатичними, економічними, військовими й географічними шляхами впливу на інші території. Щонайбільше, геополітикою

є не лише аналітика міжнародної арени, а й стратегія для здійснення корекції глобального балансу сил та дизайну політичної карти світу. Таким чином, геополітика існує в контексті експансії — розширення сфери панування суверена.

Фундатори геополітики будували міркування в контексті застосування тих чи інших стратегій і географічних особливостей задля для встановлення панування в регіоні чи світі, таким чином, експансія в широкому та вузькому сенсі, знову ж таки, є одним із оперть геополітики як науки. Розглянемо ближче.

Американець А. Т. Махан — один із найперших геополітиків, спирався на теоретичну базу швейцарського офіцера А. А. Жоміні, який служив генералом Франції та Російській імперії. На думку Махана, саме панування в морі є ключем до економічної та військової могутності нації [50]. Таким чином, Махан пропонує 6 умов, які можуть забезпечити нації панування в морі, отже, й у світі:

1. Вдале географічне розташування;
2. Зручні берегові лінії, багаті природні ресурси та благосприятливий клімат;
3. Протяжність території;
4. Достатньо велике населення для захисту території;
5. Суспільство з мореплавськими та комерційними здібностями;
6. Уряд, що має вплив і намір панувати в морі.

Махан виділив у якості ключового регіону світу — Євразію, а саме її центральну частину між 30° і 40° північної широти, від Малої Азії до Японії, на яку посягала Великобританія та Російська імперія. Останню він вважав найбільш небезпечною, оскільки вона мала приголомшливі трансконтинентальні розміри та вигідне розташування для південної експансії. Тому, для вирівнювання балансу сил, Махан вважав необхідним протидіяти

континентальній Російській імперії англо-саксонською морською потужністю [50].

Британський геополітик Х. Макіндер продовжує концепцію Махана, але пропонує протилежний шлях досягнення панування, вводячи теорію Хартленду. В його праці “Географічний стрижень історії” Євразія теж постає ключовим регіоном, але потребує іншого підходу: в центрі материка слід побудувати імперію — Хартленд, яка буде позбавлена необхідності мати береговий і трансокеанічний транспорт. До Хартленду повинні входити території України (в тому числі через наявність протяжної берегової лінії з Кримським півостровом і надзвичайними врожайями), Західної Росії, Середземної Європи, Північно-Східної та Центральної Азії [49].

Найвідоміша цитата Макіндера, яка виражає суть його концепції, сформульована так: “Хто володіє Центральною та Східною Європою, той керує Хартлендом. Хто володіє Хартлендом, той керує Світовим островом. Хто володіє Світовим островом, той керує світом” [49, р. 150]. Макіндер розділяє світ на центр — Світовий острів (Афро-Євразію), периферійні острови / зовнішній півмісяць (Америка, Японія, Британія, Океанія і т.д.) і маргінальний півмісяць (між Світовим островом і периферією).

Проблема периферії в тому, що це невеликі території, які потребують дуже багато морського транспорту, щоб забезпечити технологічне функціонування рівня Світового острова. Світовий острів має додаткові переваги: а) можливість створити флот і поодиноці знищити кожен з островів; б) розташувати свої виробничі центри в глибині, за бастіоном, тобто далеко за військовими межами периферії [49].

Більшість наступних геополітиків існують в Махано-Макіндерівській парадигмі, хоча й критикують їх. Одним із послідовників був британець Н. Дж. Спайкмен, який практично повністю спирався на концепцію Макіндера. Зокрема, Спайкмен висунув принцип «інтегрованого контролю над

територією», в межах якого метою стало недопущення інших геополітичних гравців до морської сфери впливу.

Спайкмен також використав Макіндерівську структуру світу, проте називаючи маргінальний півмісяць Римлендом, а зовнішній півмісяць — офшорними островами та континентами. На його думку саме Римленд є ключем до світового панування, оскільки він може блокувати доступ до портів Хартленду, які не замерзають взимку. Римленд же знаходиться під натисками та спробами завоювання з боку СРСР [66].

Німецька школа геополітики бере початок з Ф. Ратцеля, якого можна назвати еволюціоністом, оскільки він, вважаючи себе послідовником Ч. Дарвіна та Е. Г. Геккеля, розширив розуміння геополітики, ввівши біологічну концепцію географії та відкинувши концепцію статичних кордонів.

За Ратцелем, держави є органічними та зростаючими, мов люди, кордони яких є лише тимчасовими зупинками в розвитку. Тому розширення кордонів держави є віддзеркаленням здоров'я нації, отже, статичні кордони — це ознака занепаду суспільства. Ця концепція була вперше описана в есе з біогеографії “Життєвий простір”. Також Ратцель створив вищезгадану основу німецької геополітики — “Geopolitik”, в якій виражав солідарність із Маханівською концепцією самодостатності морського панування [21].

Таким чином, не вдаючись до численних прикладів наступних теоретиків геополітики, можна зрозуміти чому після Другої світової війни геополітика зазнала певної маргіналізації в науковому полі, хоча й продовжила існувати, ховаючись за евфемізмами.

До речі, саме спираючись на геополітичну теорію Ратцеля, Челен і вводив це поняття в науку. У своїх ідеях він активно досліджував ідеї Ратцеля, зокрема, взявши за основу його концепцію держави-організму, проте, на відміну від Ратцеля, Челен вбачав державу не як примітивну рослину, а порівнював її з людиною — складним мислячим організмом, оскільки держави також постійно борються за виживання та змушені розумно підходити до

взаємодії й розвитку. Структура розуміння принципів сильної держави, за Челеном має включати наступні 5 компонентів:

1. Держава як територія (геополітика);
2. Держава як народ (демополітика);
3. Держава як суспільство (соціополітика);
4. Держава як економіка (екополітика);
5. Держава як уряд (кратополітика) [19].

Таким чином, Челен вперше застосовує холістичний підхід до дослідження держави. В його геополітичних міркуваннях цей підхід проявляється в прагненні до об'єднання німецького народу в одну єдину сильну держава, яка зможе протистояти викликам тогочасної боротьби.

Іншим важливим теоретиком геополітики також є Карл Гаусгофер — послідовник Ратцеля, Челена та Макіндера, відомий як ідеолог націонал-соціалізму та один із класиків геополітики. Його геополітична структура спирається на Челена, проте переосмислює його принципи та доповнює їх [53, р. 37]:

1. Органічний стан — біогеографічна концепція Ратцеля та Челена про необхідність у розширенні кордонів для розвитку держави.

2. *Lebensraum* (життєвий простір), по суті — форма колоніального імперіалізму та ідеологічний принцип нацизму винайдений також Ратцелем. Вбачається, що для безпеки німецької нації потрібно заселяти здобуті території етнічними німцями, позбувшись тамтешніх народів шляхом ліквідації або депортації. Німецька нація є самоцінністю, що додатково обґрунтовано Ратцелем через теорії дарвінізму та расизму, інші нації визначаються як *untermenschen*. Німецькомовні люди, або ті що знаходяться в німецькому культурному просторі не є винятком, оскільки їх збереження загрожує бастардизацією німецької нації. Взагалі, мотивацією використання таких методів виступає не ненависть, а організація безпеки німців від неминучих зовнішніх загроз. Зокрема, цю ідею поділяв і Челен.

3. Автаркія — різновид тарифного протекціонізму, що забезпечує самостійність німецької економіки (господарювання) шляхом імпортозаміщення, але не виключаючи, а стимулюючи експорт; розвитком національного виробництва та підходу до економіки загалом, як до самодостатньої закритої системи, де відсутні ресурси добуваються за рахунок колонізованих територій. Вважається, що такий підхід використовується для мілітаризації економіки, тому й був засуджений на Нюрнберзькому процесі.

4. *Panideen* (панрегіони) — географічний, економічний або культурний простір за межами держави, який зазнає її впливу чи контролю.

5. Дихотомія суходутного та морського панування, – синтеза теорії Маккіндера, який вважав необхідним панування в головному регіоні суходолу для забезпечення влади ресурсами та теорії Махана, який був зосереджений на пануванні в морі для контролю ліній зв'язків. Сучасний дискурс включає й аеро-космічне панування, отже, актуальна форма — трихотомія.

У своїй науковій діяльності Гаусгофер демонструє зразкову обізнаність у географічній царині, тому його робота 1927 р. “Кордони в їх географічному та політичному значенні” стала фундаментом німецької теорії. Гаусгофер продовжує думки Ратцеля та Челена про державу й описує метафізику кордонів, таким чином, кордони (вже радше в ширшому розумінні — границі) є межею боротьби систем із зовнішнім світом, які притаманні всьому суццюму [4].

В праці про кордони Гаусгофер не лише описує їх як явище, а й виражає власні політичні занепокоєння щодо становища Німеччини, якій на той час тільки почали відкриватися перспективи.

Гаусгофер засуджує світ за несправедливість відносно Німеччини та Священної Римської імперії, та мріє про відродження імперського статусу: “Ніхто сьогодні не знає, чи йде справа до нової, третьої імперії, гаряче та палко бажаною та очікуваною багатьма. В будь-якому випадку хаос руїн і мук, у якому ми нині живемо, не заслуговує звання імперії: оскільки від неї зберігається лиш тінь й апеляція до спасіння права на життя. Бо імперія

повинна мати кордони, які вона здатна захищати власними силами!” [4, С. 31-32]

Беручи до уваги зауваження Гаусгофера, праця “Кордони в їх географічному та політичному значенні” постає в характері імперця, який мріє про відродження відповідного статусу його державою. Гаусгофер присвячує кілька глав питанню кордонів у контексті Німеччини, де вказує про невтішне становище. Зокрема, глава “Кордони німецького народу та держави” починається з констатації втрачених у 1918 р. “більше трьохсот століть просторового розвитку... 72 тис. км² рідної землі та 2 650 000 осіб...” [4, с. 512].

Далі Гаусгофер ставить риторичне питання: “Чи багато хто усвідомлює наскільки зручно тепер стріляти з розташованої на французькій землі зброї по Фрайбургу, Карлсруе, Мангейму та Людвігсгафену, з італійської — по Інсбруку, Гарміш-Партенкірхену, Мюнхену? – як і по Цюриху, Берну та Куру” [7, с. 514].

В праці “Континентальний блок: Центральна Європа, Євразія, Японія” Гаусгофер присвячує главу “Геополітичні колоніальні можливості” поразці Німеччини в пануванні над своїми Африканськими та Азійськими колоніями, й опису реальних можливостей і необхідності повернення колоній Німеччині [4, С. 826-830].

Отже, і в фундаментальних, і в практичних роботах Гаусгофера, Ратцеля та Челлена наявні нормативні, пов’язані з відновленням могутності, визнання та безпеки країни й німецької нації. Крім того, окремі розділи його робіт присвячені саме безпековим питанням, які обґрунтовуються через несправедливі дії інших країн та ймовірні загрози.

Розквіт класичної геополітики припадає на міжвоєнний період, в якому основа міжнародної гри розгорталася на карті Європи між двома принциповими підходами — мореплавським і континентальним. Англо-

американська та німецька традиція зіштовхнулися в протистоянні за панування в Європі — тогочасному ключі до світового лідерства.

Клаус Додс виокремлює три фактори, які сприяли створенню геополітики в якості окремої наукової царини:

1. Зростання економічного націоналізму, торговельного протекціонізму та посилення торговельно-промислових можливості США при послабленні Великобританії та Франції, як колишніх центрів сили в новій глобалізованій економіці.
2. Зростання колоніального протистояння імперій XIX-ст.
3. Формування географії як академічної дисципліни, в умовах збільшенні кількості університетів, при прагненні влади претендувати на інтелектуальну легітимність і політичну релевантність.

Зокрема, на дане становище світового порядку вплинули попередні події, коли наслідки Першої світової війни сформували явний дисбаланс сил. Вважалося, що світовий порядок був встановлений, але насправді він знаходився в стадії бурхливого розвитку, фактично в стадії зародження. Ті договори, які були підписані після Першої світової війни лише задали вихідні точки та правила для подальшого протистояння. Німецька нація виявила, що її місце було занадто стигматизовано, але відсутність достатньої сили, рішучості та консолідації мореплавців дозволило германцям здійснити потужний стрибок у праві відстояти власні інтереси та претензії на лідерство.

Таким чином, легітимність німецького реваншизму впливала з вимушених рішень щодо організації безпекових інтересів тогочасної Німеччини та її народу. Фундамент геополітичної стратегії Гітлера й інших архітекторів нацистського режиму, стоїть не на прагненні всесвітнього панування, а на заходах, вживаних для безпеки (виживання) нації й лише як наслідок її необхідності в пануванні, про що свідчать елементи теорії геополітиків і риторики Гітлера.

Зокрема, Гітлер розглядав окупацію Західної Європи вимушеною мірою, альтернативою якої був неприйнятний сценарій її неминучого зміцнення та, як наслідок, знищення Німеччини, а окупація інших територій та дрібних держав зумовлена політикою автаркії, тобто потребі в ресурсах, без яких неможлива організація безпеки Німеччини.

Хоч ідея величі раси мала наукове та “об’єктивне” обґрунтування, але її джерелом є сам концепт національності, в якому нація постає як самоцінність, а отже, виправдовує вживання будь-яких заходів задля забезпечення її блага в умовах стану війни “всіх проти всіх” між державами в тогочасному світопорядку та міжнародному балансі сил. Така кон’юнктура і є передумовою для реваншизму в якості геополітичної стратегії та подальшої глобальної експансії.

З іншого боку, ідеї морського панування США та Британії, стикалися ще й з морськими прагненнями Німеччини. Але окрім того, що й Португалія, Іспанія та Франція мали свої колоніальні проєкти, Німеччина почала претендувати на панування в Європі, а східніше від Німеччини активно розвивався СРСР. Таким чином, прагнення до панування та перспективи військових небезпек в умовах багатьох центрів сили призводило до необхідності в розробці ефективного підходу до побудови геополітичної стратегії кожного з центрів сили.

1.2 Нормативність і легітимність.

Поняття нормативності глибоко вбудовано в систему координат людського суспільства — чи то моральні дії індивіда, або правила існування світового порядку, в усіх масштабах діяльності закладена певна детермінанта їх утворюваності, яка окреслює структуру, форму, аксіологічні й онтологічні передумови, бодай навіть ті бінарні опозиції та діалектичні єдності, які загалом

є принциповими в системоутворюючих механізмах ідентичності індивідів, і їх спільного проєктивного вираження — держав.

Нормативність прямо пов'язана з поняттям блага, і хоча її спосіб вираження є предметом наукових дискусій, сам зв'язок є фактом [72, р. 131]. Джон Ролз пише, що “благо визначається незалежно від права, а потім право визначається як таке, що максимізує благо” [61, р.24]. Таким чином, геополітика Гаусгофера, чи то Макіндера, чи будь-кого уможливлена не лише раціональними підставами та аргументами, а тим, що ті чи інші їх стратегічні міркування обґрунтовуються та виправдовуються метою — досягненням суспільного інтересу.

З іншого боку це дослідження про обґрунтування справедливості в міжнародних стосунках, про те, що легітимізує геополітику світових гравців, отже, дає право їм вчиняти так, як вони вчиняють і як саме вони свої дії виправдовують не тільки ві внутрішньо-політичному колі, а й загалом, в межах відносин із іншими державами, в контексті світового порядку (а порядок зумовлює певний набір правил). Тому в цьому контексті нормативність постає в якості фундаментальних принципів легітимності. Поглянемо на підходи до нормативності детальніше.

“Наділені розумом істоти, на відміну від інших живих істот, не тільки діють за правилами, але й усвідомлюють, що діють за правилами. Таке усвідомлення дозволяє істотам, наділеним розумом, порушувати питання про виправданість і значущість правил та відповідних практик. А це, у свою чергу, передбачає певну концепцію блага”, — пише Баумейстер. [1, с. 96]. Розуміння нормативності як виправданість і значущість правил, тобто легітимацію, важливе для дослідження в контексті інституту влади, адже тоді влада постає практичним вираженням нормативності.

Нормативність стосується принципів, цінностей і правил, які керують людською поведінкою і формують соціальну взаємодію [72]. Вона забезпечує основу для оцінки дій та рішень і базується на морально-етичних міркуваннях.

У геополітиці нормативність відіграє вирішальну роль у визначенні легітимності дій держави, а також у формуванні міжнародних відносин і права.

Онора О'ніл у праці “Від Принципів до Практики: Нормативність і Судження в Етиці та Політиці” визначає нормативність як дещо раціонально обґрунтоване, оскільки самі норми мають пропозиційну структуру і зміст, тобто можуть виражатися в якості логічних семантичних формул. Йдеться саме про практичну нормативність, що є актуальним в контексті міжнародних відносин, оскільки ця нормативність є не абстрактними уявленнями про благо, а його вираженням в дійсності, в принципах прийняття рішень і самих конкретних діях [58, р. 71].

Проте, Онора О'Ніл вказує ще й на те, що з іншого боку норми, будучи властивими соціальним групам і інституціям не є інструктивними, оскільки їх онтологічний статус вбачає певну невизначеність, на відміну від самих дій, які є конкретними та вичерпними. Тому самі норми хоч і є передумовами, але не визначають, як саме повинна діяти держава в той або інший момент. Загалом, суть цієї тези коректна, адже нормативи — це передусім неписані норми, проте, далі, у прикладі з Прем'єр-міністром ми побачимо, що норми можуть, буду чи неписаними, давати дуже чіткі вказівки та навіть визначати конкретні дії.

Спочатку, спробуємо розгорнути аспект щодо *екстремативної недетермінованості нормативності* (називатимемо цей підхід так). Отож, норми не можуть повністю вирішити, яку конкретну дію слід здійснити, — “Норми завжди невизначені; дії завжди конкретні і тому визначені“ [58, р. 71]. Таким чином, вбачається, що норма є чимось загальним і широким, що потребує механізму перевтілення в практичну площину. Самі уявлення про норму мають проходити через медіатора, який їх може втілити. Це стосується всіх видів норм і їх модальностей, від граматичних до правових і соціальних, — “У будь-якому випадку, причини прийняття конкретної норми не дадуть підстав для вибору того чи іншого акта, який втілює цю норму, а не іншу“ [58, р. 72].

Погодьтеся, що навіть коли є доволі чіткі норми, як класичні правила етикету, людина завжди, в кожній ситуації співставляє контекст, у якому приймає рішення про актуальність і вживаність правила. Таким чином, раніше, коли ліфт був дійсно небезпечним місцем, а статус жінки в суспільстві вимагав особливо бережливого ставлення, чоловіку слід було перевіряти надійність ліфту та виконати серію механічних маніпуляцій для введення його в дію, тому він ішов першим. Наразі ж ця норма переглянута, і рекомендується жінку пропускати вперед, адже вона сама здатна натиснути потрібну їй кнопку.

Але в будь-якому разі норми вказують на типи дій, які пропонуються до використання суб'єкту [58, р. 73]. Таким чином, у контексті геополітики, цим механізмом, цими типами дій, які опосередковують прийняття конкретних рішень, можуть бути такі системи, як міжнародне право та легітимність. Виходить так, що загальні суспільні уявлення про благо, аксіологія нормативності, набуває практичного змісту за допомогою механізмів легітимації, які і є тим самим провідником і створюють із умовної колізії цілісну одність, адже вони формалізують статуси норм й описують відповідність їм *status quo*.

Політична легітимність вичерпно розкрита в праці “Легітимація Влади“ Девіда Бітема. Бітем пояснює, що легітимність є нормативним виміром влади, тобто вона прямо пов'язана з тим, наскільки влада є правомірною, справедливою та в цілому морально прийнятною, — “Там, де влада здобувається і здійснюється відповідно до встановлених суспільством правил і за наявності згоди, ми називаємо її правомірною або легітимною“ [11, р. 3].

Проте питання легітимності та нормативності не є настільки однозначним як може здатися, оскільки існує безліч підходів до їх визначення, і безліч моральних систем, груп, у яких вони здійснюються. Таким чином, тримаючи в фокусі геополітичний контекст, можна згадати юридичну площину, в межах якої легітимність визначається відповідністю локального

законодавства до *status quo*, отже, для них легітимність еквівалентна правовій дійсності [11, р. 4].

Але розуміння легітимності влади через призму відповідності її набуттю формальним або навіть декларативним вимогам — є досить поверхневим. Вочевидь, суть питання полягає не в порівняльному аналізі спадкового, традиційного чи виборчого механізму уповноваження, а в тому чи справедливими є вони самі по-собі, чи виправдані чинні підходи в тих чи інших суспільствах, оскільки саме це питання відповідає чому конкретні групи людей підкорюються актуальній владі та які підстави для цього були [11, р. 5].

Отже, що виправдовує сам закон? З точки зору нормативності, легітимність закону вбачається не в тому, що закон фактично передбачає, а в тому, що він повинен передбачати, — “Влада є легітимною там, де правила, що її регулюють, є виправданими відповідно до раціонально обґрунтованих нормативних принципів“ [11, р. 5]. І дане розуміння обрамляє крилатий латинський вислів “*Dura lex, sed lex*“ у справедливу картину — якщо принципи є достатніми, морально виправданими та універсальними, тоді й міжнародні відносини, і дії суверенів набувають легітимності в відповідності їм.

Підхід соціологів до легітимності відрізняється — на відміну від, юридичних і моралістських підходів, вони визначають легітимність через наявні консенсуси та системи, не звертаючись до універсальних конструкцій, тобто встановлюють окремі тамтешні факти, констатуючи відсутність легітимності або її ствердження. Таким чином, Вебер відмовляється надавати моральні судження та судити про універсальну виправданість влади, для нього легітимність еквівалентна вірі в легітимність — “*Legitimitatsglaube*“, а легітимна влада є та, що вважається легітимною — “*als legitim ange selieri*“ [11, р. 8]. Тобто формула з минулого абзацу позбавляється аксіологічного навантаження та стає лаконічним еквівалентом *status quo do vox populi*.

С. М. Ліпсет максимізує Веберівський підхід і визначає легітимність як здатність влади підтримувати віру суспільства в те, що її інститути є найбільш

прийнятними, ніби реверсуючи “добро перемагає зло“ в “хто переміг — той і добрий“ [46]. А Р. Мерельман виражає легітимність як якість, якою наділяє народ владу, яка в свою чергу є результатом здатності влади її ж підтримувати [55].

Колізія між політичними філософами та соціологами вбачається в тому, що соціологічний підхід позбавляє легітимність об’єктивного змісту та відповідно унеможлиблює підхід раціональної стандартизації цього поняття, а отже, сторонній споглядач не може самостійно констатувати легітимний статус влади суспільств, без їх опитування. Тому Роберт Графстайн звертає увагу на відхід Вебера від моральної складової поняття, що позбавляє його нормативної складової, яку, як було з’ясовано раніше, воно має містити [23].

Сам Бітем погоджується з критикою Грайфстайна, щодо Вебера та вбачає невідповідність Веберівського підходу критеріям науковості, і з рештою, такий підхід не дає відповіді на питання, чому ті чи інші суспільства водночас і визнають владу, і протестують проти неї, що робить поняття легітимності редукціоністським і, певною мірою, логічно пустим. Далі Бітем додає, що легітимність владних відносин визначається не вірою в їх легітимність суспільством, а тому що вони виправдані з позиції суспільних нормативів і задовольняють нормативні очікування суспільства [11, р. 11].

Отже, передбачається, що легітимність має бути опосередкована нормами, про що йдеться в розділі “Нормативна Структура Легітимності“. Бітем окреслює концепцію процедурної легітимності, яку він визначає як віру в те, що система влади є легітимною, оскільки вона діє відповідно до встановлених правил і процедур. Він стверджує, що процедурна легітимність є важливим компонентом легітимності в сучасних демократичних суспільствах, де громадяни очікують від своїх урядів передбачуваної та прозорої роботи [11].

Таким чином, на думку Бітема, з природи соціальних правил випливає, що в будь-якому керованому соціальному порядку існування й здобуття влади не може бути сепароване від нормативних очікувань і прав суспільства — “У

суспільстві, де панують правила, ми не можемо відокремити владу від легітимності, оскільки вони існують одночасно; набуваючи владу відповідно до правил, особа також набуває право її здійснювати“ [11, р. 65].

Одним із оперть легітимності влади Бітем виділяє закон, оскільки його суспільство виділяє навіть в окремий сакральний статус, роблячи відповідність закону не просто вимогою до влади, а унеможлиблюючи навіть гіпотетичні протилежні сценарії. Проте закон також не детермінує дії влади повністю, закон має властивість до трактування, чим і займаються вищі інстанції суду [11].

Більше того, деякі фундаментальні механізми роботи держави є більш конвенційними, аніж юридично визначеними, так як обмеження повноважень Прем'єр-Міністру Британії. З іншого боку, надмірне слідування формальностям у праві, та й будь-де, може сприйматися й навпаки — недоречно, в цьому може вбачатися навіть злий умисел, що доводить другорядність закону в суспільстві. “В решті-решт, чому закон саме такий, яким він є?” — задається Бітем. Закон — це лише спосіб вираження нормативів [11, р. 68].

Інший приклад із Прем'єр Міністром Британії, щодо екстремативності детермінізму нормативності, наводить Баумейстер — Тоні Блер відмовився від публічного переходу в католицизм у період прем'єрства, хоча це формально заборонено не було — це була повага до звичаїв. Таким чином, нормативність являє собою неписані системи правил, традицій, які роблять одні дії доречними, а інші ні і відсутність їх формалізації не виправдовує їх недотримання [2]. Виходить, що комплекс цінностей передує законам, і навіть може зумовлювати прийняття конкретних рішень, якщо контекст є достатньо однозначним.

Таким чином виходить, що без спільної нормативної бази правил, влада не може бути легітимована суспільством — вимоги, примус і право на насилля обумовлене не юридичною формою, а нормативним змістом. Поза цим змістом знаходиться сама спільна мета, на яку, спирається вся політична площина,

будучи інституційно детермінуючою [11, p.70].

Бітем виділяє релігійний, природно-правовий та науковий підхід до легітимності, проте незважаючи на їх недоліки та переваги, вони підпорядковуються структурі диференціації — принципове відокремлення влади від підлеглих, що легітимує владу в першу чергу для самої себе, та спільній меті, що легітимує владу ще й в очах всього суспільства [11, p.77].

Загалом, легітимність влади складається з трьох нормативів — відповідність правилам, виправданість самих правил і вираження згоди на них. Таким чином набувається консенсус у суспільстві щодо потенції влади, і всі ці складові є похідними від самої нормативності — що уможлиблює їх в якості самодостатньої системи [11].

В контексті геополітики легітимація підіймається на ще одну сходинку, оскільки спільна мета вже формулюється на наддержавному рівні, в силу вступають суверенітет, системи безпеки, економічний інтерес, міжнародні організації та міжнародне право, в межах яких перетворюються основні складові [11].

Від так стає зрозумілим, що нормативність у геополітиці або геостратегії є передусім політичною нормативністю або нормативністю влади, оскільки принципівих відмінностей між ними немає, окрім того, що геополітика націлена на зовнішній курс, взаємодію з державами, організаціями та встановленням місця самого суверена в світі, що якраз і живиться джерелом спільної мети.

Варто звернути увагу ще й на те, що термін “спільна мета“ (англ. common reason), який вживає Девід Бітем співзвучне з терміном республіка (лат. res publica — спільна справа). Тобто фактично сама нормативність є державотворницьким елементом, оскільки й сама влада, з рештою, зумовлена нормативністю. Цю ідею можна продовжити в контексті згаданого природно-правового підходу, який виділив Бітем, та піти трохи далі, безпосередньо до джерел цієї концепції, таких як Томас Гобс або Джон Лок.

Незалежно від того як ми формулюватимемо спільну мету — здійснення безпеки, забезпечення права на власність, забезпечення прав людини, всі ці ідеї виражають той або інший норматив, навколо якого суспільство здатне консолідуватися та набути певних організаційних форм. Таким чином, практичний аспект нормативності полягає в динамічному розумінні людського буття як поступовому переході від фактичного до належного [2].

Можна, спрощуючи, підійти до принципів організації первісних суспільств, або тварин (наприклад, сама Онора О'Нілл також вдається до аналогій із тваринами, коли йдеться про нормативність або мораль) і сказати, що виживання або безпека — це також діючий норматив, що досі є актуальним, навіть можна сказати про відродження запиту на безпеку — безпековий ренесанс у XXI-ст. Важливим є те, що нормативи конструюються суспільством і, згадуючи аргумент Баумейстера, суспільство здатне конструювати власні системи пріоритетів цінностей і блага, які повинні дати забезпечити “відповідні умови для самовизначення й самоздійснення особового буття” [2].

Отже, нормативність є базовим механізмом консолідації суспільств в організаційні ієрархічні форми та є визначальним стосовно регуляції таких відносин. Нормативність здебільшого не кодифікує та не інструктує конкретні рішення еліт, мас або організацій, проте вона створює орієнтири на базі яких регулюється та визначається законодавство, механізми та принципи легітимності як такої. Що, врешті-решт, переноситься й на площину міжнародних відносин і зовнішню політику держав.

1.3 Історія міжнародного права та зв'язок із філософією.

Міжнародне право — це складноутворена динамічна система норм, принципів і правил, що регулює взаємодію між державами та іншими міжнародними суб'єктами. Виникнення та розвиток міжнародного права тісно

переплітається з філософською традицією, яка створила опертя — її концепції та принципи [57].

Взагалі, міжнародне право, як система, виникло після Версальського миру — з'явилися конкретні договори, консульства і подібні необхідні елементи сучасної міжнародної правової системи, що й буде розкрито в дослідженні згодом. Зараз фокус буде на тому чим є міжнародне право з точки зору дискурсу та філософської думки [57].

Історію ж міжнародного права можна починати розглядати ще з давніх часів, оскільки Римська Імперія, Еллада та інші держави домовлялися між собою, уклали торгові, валютні, військові договори та союзи, регулюючи міжнародні відносини. Найпершими зареєстрованими прикладами є мирні договори між месопотамськими державами Лагаш й Умма (3100 р. до н.е.), й угода між єгипетським фараоном Рамзесом II і хетським царем Хаттушілі III (1279 р. до н.е.) [57].

Ці ранні концепції, як пише Девід Бедерман у праці “Міжнародне право в античності“, були попередниками складних правових доктрин, які ми бачимо сьогодні. Бедерман ретельно окреслює зв'язки між цими стародавніми практиками та основоположними принципами міжнародного права, демонструючи, як вони вплинули на його еволюцію [10].

Щодо філософії в міжнародному праві варто ще раз підкреслити, що фактично воно витікає як один із дискурсів філософії права, політичної та моральної філософії, і в такому стані перебуває й досі. В базованій праці “Філософія Міжнародного Права“, видану в Oxford Press, автори Саманта Бессон і Джон Тасіулас визначною працею в історії міжнародного права виділяють третю книгу “Республіки“ Цицерона, оскільки вона була однією з найважливіших серед ранніх західних філософських трактувань справедливості в імперії та виводила моральну філософію в сфері правління Риму за межі конкретного полісу [10, р. 36].

Фундаментальність праці пояснюється тим, що вона обґрунтовує застосування нормативів в транскордонних питаннях, уникаючи привілейованості норм конкретного полісу, отже, задає універсальну систему практичних нормативів. Аргументація спиралася на критерії корисності та критерії справедливості, що були описані в стоїчному природничому праві та римських концепціях справедливої війни [10, р. 37].

“Від так, природне право послугувало мірилом для оцінки справедливості імперського правління і завоювань, а його положення, викладені Цицероном, мають моральний характер і походять зі стоїчної етики, а не є, як у Карнеада, просто приписами самозбереження, що апелюють до наших особистих інтересів“, — зауважують автори. Отож, римські правові норми, щодо ведення справедливої війни, втілили норми природного права [10, р. 37].

Проте, в сучасному розумінні міжнародне право, в якості концепції, почало формуватися під впливом ідей Просвітництва та епохи Відродження. Опускаючи незначні приклади авторів, які розробляли перші проєкти міжнародних законів і принципів, можна одразу виділити Гуго Гроція — одну з найвизначніших фігур у міжнародному праві, концепція природного права якого вплинула на філософську думку 17-18 ст., зокрема й на Гобса та Джона Лока [31]. Гроцій, філософ, політичний теоретик, юрист і теолог — один із перших, хто сформував міжнародний порядок з “суспільства держав“, який керувався законами та взаємними домовленостями, а не примусом.

Гуго Гроцій секуляризував міжнародне право, проголосивши, що викладені ідеї будуть виправдані навіть, якщо припустити що Бога немає, отже, є самодостатніми. Історик Пітер Боршберг вважає, що Саламанська школа в Іспанії вплинула на його розуміння суверенітету нації, які стверджували, що джерелом суверенітету є не лише Бог і правитель, а й люди, які надають легітимність і повноваження правителю [14].

Спираючись на римські концепції природного права і права народів, а також на їх інтерпретації та імплементації Джентілі та Франсіско де Вітторія,

Гроцій застосував римські правила до відносин між європейськими державами та навіть зі їх межами.

Також секуляризація міжнародного права виражена й тим, що три книги “Про Право Війни та Миру“ (“De Jure Belli ac Pacis“) заклала принципи природного права, які поширюються на всі нації, незалежно від їх звичаїв. Ці принципи виражені в тезах про елементи людського права. Варто зазначити, що це одна з найперших спроб сформулювати універсальні людські права [27].

По-перше, Гроцій вбачав природу держави у консолідації людей навколо спільної мети, — “Держава є досконалий союз вільних людей, укладений задля дотримання права і загальної користі“, що зараз ми можемо назвати нормативним підходом [27].

По-друге, Гроцій виклав концепцію “прав народів“, які створюються за взаємною згодою держав із міркувань користі та закладають стрижень міжнародних відносин, що є аналогічним до принципу внутрішньої політики держав — державотворення. Саме ж право народів набуває легітимності за добровільної згоди держав, а його джерелами також є природа, закон Божий і мораль людей [27].

Дотримання прав народів Гроцій ставить на рівень із внутрішньодержавними законами, оскільки вони також стосуються людей. Таким чином, справедливою називається війна, яка є відповіддю на правопорушення або оборонною, тоді ж як загарбницькі війни Гроцієм засуджуються, а загарбник повинен нести всю відповідальність за збитки й наслідки війни [27].

Зокрема, в правилах ведення справедливої війни окреме місце надається безпеці мирного населення, особливо його слабозахищених верств. Вбивство цивільних максимально засуджується, і не тільки по відношенню до цивільних, а й до полонених, і принцип ведення війни повинен зводитися до мінімізації жертв, загиблих і руйнації. До того ж, державам забороняється допомагати

стороні, що почала несправедливу війну. А загалом війни слід уникати взагалі [27].

Інший закладений принцип, який і досі практикується в сучасному міжнародному праві — це свобода відкритого моря, виражений у книзі “Вільні Моря” (“Mare Liberum”), згідно з яким море є міжнародною територією і всі нації можуть вільно використовувати його для морської торгівлі [27]. Гроцій пише, що бездоганим і найважливішим принципом Закону Націй, “першоосновою, дух якої є самоочевидним і незмінним” — наступна: “Кожна нація вільна подорожувати до будь-якої іншої нації та торгувати з нею” [27, р.12].

Виходячи з цього принципу Гроцій вважав, що необхідно ввести (1) права мирного проходу по суші та (2) подібного права мирного проходу морем. Але до моря були вжиті ті ж принципи, які вживалися до повітря, оскільки воно не піддається окупації та є загальнозначущим для використання всіма людьми [27].

Сучасник Гроція — Гобс сформував концепцію природного стану, визначено як “самотнє, бідне, неприємне, бруталне і коротке життя” [27, р.78]. Гобс стверджував, що для того, щоб вирватися з цього природного стану, люди повинні укласти суспільний договір, створивши таким чином суверенну владу, що стало наріжним каменем у сучасному розумінні державного суверенітету в міжнародному праві [30].

Війна всіх проти всіх: природне бажання людини відчувати себе в безпеці легітимізує всі засоби самозбереження над усіма нормами та законами. В такому ж стані всезагальної боротьби знаходяться і держави, де кожна намагається будь-якою ціною досягти своїх безпекових цілей. Позбутися загального права на вимушене вседозвілля можна тільки тоді, як всі одночасно відмовляться від права вбивати іншого, віддавши це право обраному єдиновладцю, котрий зможе його використовувати як покарання, у разі порушення суспільного договору іншим [13].

Відтак, Гобс висловлює фундаментальну ідею майбутнього лібералізму та демократії — виборність влади та рівність усіх перед законом у формі всезагального апарату влади — Левіафану. [13] Проте, зводячи правління до абсолютизму, влада залишається наділеною необмеженою свободою, а Гобс впадає в пастку, посилюючи легітимність монарха чи Церкви (що було притаманно й Гроцію).

На відміну від Гобса, Джон Лок у своїх “Двох трактатах про державне правління” наголошував на правах особистості та обмеженні влади. Його ідеї вплинули на розвиток принципів самовизначення і невтручання, які сьогодні є основоположними для міжнародного права. Філософія Локка, зокрема, міркування про невід’ємні права людини, справила глибокий вплив на нормативну основу міжнародного права [47].

Якщо Гобс виділяє дихотомію жагаючих слави та жахаючих самозахисту через волю до влади, то Лок визначає природний стан через голод — індивід існує сам по собі з первинною потребою в їжі, а вже потім політично — у владі та захисті [51]. Лок пояснює на прикладі з мандрівником, зриваючим сливу з дерева, що людина привласнює речі (виділяє з загальної власності), обробляючи їх своєю працею (зриваючи з дерева), тим самим він стверджує право власності як індивідуальне, а не соціальне, проте обмеженим споживчою можливістю та необхідністю залишити їжу (щось) іншим [51].

Це обумовлює необхідність в іншій владі, яка забезпечить існування приватної власності та товарообміну, так Локк посилює абсолютизм, але виражає ідею законодавчої асамблеї, яка стає вирішальною в структурі влади сучасної Європи, а саме поділу на виконавчу, федеративну (які можуть бути зосереджені в одних руках), і законодавчу. Це спонукає до створення інституцій, які не були передбачені в Гобса [51].

Пуфендорф, послідовник Гроція, допрацював його концепцію “Права Війни та Миру”, проаналізувавши принципи справедливої війни у праці “Про обов’язок людини та громадянина згідно з природним правом“ (De officio

hominis et civis iuxta legem naturalem) — додав до них доктрини Гобса та власні ідеї щодо закону людини (jus gentium) [60].

Одним із найважливіших доповнень було твердження про те, що природний закон не виходить за межі життя та обмежується регулюванням зовнішніх актів. Пуфендорф переосмислив концепцію Гобса про природний стан, зауваживши, що першопричиною є мир, а не війна, але цей мир є хитким і слабким, тому йому потрібно надати додаткових правил, сил, які зможуть зберегти його [60].

З іншого боку, Пуфендорф також вбачає джерелом держави норматив, який він визначає як *persona moralis* — суму індивідуальних волінь. Ідея універсальності міжнародного права та його секуляризація, що не дивно, теж поділялася філософом [60].

Девід Юм і Адам Сміт переосмислили концепції державотворення Гобса та Лока, а також їх основні поняття. Юм виділив право націй, стверджуючи, що нації, подібно індивідам, потребують взаємодопомоги, будучи будучи егоїстичними та амбіційними. Однак, до законів природи, якими вони регулюються, додається право націй, виражені в фундаментальних принципах справедливості: (1) стабільність власності, (2) передача власності за згодою та (3) виконання обіцянок [13, р. 48].

Адам Сміт поділяв дані принципи, але применшував їх роль у міжнародному праві. Сміт зосередився на тому, щоб позбутися протиріччя економічної нерівності фактору консолідації держав, пріоритезувавши в якості консолідаційного фактору передумови саме політичної та юридичної рівності, що згодом переросло в концепцію нині відому як лібералізм [13, р. 49].

Також Сміт засуджував колоніальну політику європейців відносно аборигенних народів Нового Світу, проте, у намаганнях вплинути на зовнішню політику Західних країн він не досяг успіху. Пізніше, сукупність цих дій, поглядів і текстів Джеремі Бентам, послідовник Сміта, у праці “Вступ до

принципів моралі та законодавства“ 1789 року називатиме міжнародним правом, ввівши цей термін у світовий філософський дискурс [37].

У XIX-ст. відбулося значне розширення міжнародного права, яке охопило ширше коло питань, включаючи права нейтралітету, гуманітарне право і морське право. Одночасно набув поширення юридичний позитивізм — підхід, який вбачає право набором правил, прийнятих легітимною владою і відокремлених від моралі або природного права [12].

Саманта Бессон і Джон Тасіулас завершують опис історії філософії міжнародного права відкритим питанням: ідеї Гроція, Пуфендорфа, Гобса та Локка досі є актуальними, наразі їх інтерпретації обговорюються та активно беруть участь у сучасному дискурсі філософії права, проте чи відповідають вони на питання в масштабі історичних ітерацій, а не окремі локальні тогочасні обставини та чи здатні вони протистояти викликам сьогодення? Сучасна філософія права має враховувати цю проблематику [13].

1.4 Висновки до розділу 1. Геополітика як вираження нормативності в системах міжнародного права.

Отже, класична геополітична думка виникає наприкінці колоніальної епохи, коли вже наявне поглиблене розуміння географії та рівень конкуренції через відсутність достатньої кількості вільних територій, змусили виробити науковий підхід до зовнішньополітичної стратегії з урахуванням географічного фактору.

Географія, спираючись на тексти німецьких й англо-американських класиків, відкривається в контексті життєвого простору. Нехай автори це формулювали різними концепціями — з аналогіями про життєву форму чи ні, але панування в морі та на суші в кінці-кінців пов'язано з просторовим аспектом.

Щодо самої нормативності, то розглядаючи текст Онори О'Нілл ми бачимо, що норми являють собою глибинні уявлення суспільства про належне,

але самі по собі нормативи не існують в якості конкретних правових фактів, нормативи потребують вираження за допомогою інших інструментів — законів, інституцій і т.п.

Нормативність не зумовлює які саме конкретні рішення прийматимуться, а дії здійснюватимуться, це залежить насамперед від виконуючого обов'язки. Проте, вираженням нормативності, її медіатором, інструментом за допомогою якого вона втілюється в правову та фізичну площину є, з поміж іншого, право та влада. Таким чином, сила, політичний інтерес, влада, безпека та життєвий простір — це методи досягнення прагнень суспільства, а саме безпеки.

Легітимність також виступає в якості допоміжного механізму її вираженням. Легітимність дозволяє владі інсувати, гарантувати закони та здійснювати політику.

Таким чином, у працях видатних філософів XVII-ст. ми бачимо в першу чергу не складні юридичні конструкції, а апеляції до універсальних норм моралі, до природи людини та суспільства, оскільки для юридичних конструкцій потрібна нормативна база, що й видно в текстах Гроція, Гобса, Локка, Пуфендорфа та інших. З іншого боку, універсальні норми моралі стикаються з механізмами боротьби за існування — тоді, коли суспільство стикається з викликами екзистенційного характеру, легітимуються найжорсткіші методи сили.

Отож, дихотомія світового порядку зумовлена розумінням загальних цінностей життя та миру, а з іншого боку — виживанням в умовах геополітичної війни всіх проти всіх, де забезпечення та підтримка гуманітарних цінностей напряду залежить від відчуття безпеки кожного центру сили. Від так, логічна конструкція даної системи дозволяє констатувати, що системи міжнародного права, як й інші системи права, як і сама політика — є вираженням суспільних нормативів. Суспільство прагне задовольнити свій комплекс цінностей — ідентичність, безпеку, свій життєвий устрій, що є обґрунтуванням для того аби здійснювати експансивну політику. Виходить, що

геополітика претендує на те, щоб гарантувати нормативність свого суспільства — це нормативне право відповідати власній нормативності.

Розділ 2. Системи міжнародного права та джерела нормативності в них.

Світ є складною неоднорідною системою, яка складається з розгалужених елементів — держав, що мають різну динаміку розвитку, а як наслідок і постійну зміну балансу сил. Дисбаланс, який природним чином виникає від утворення нових та занепаду старих центрів сили, породжує локальні та регіональні конфронтації.

Разом із тим, система прагне до зменшення ентропії, тому світу притаманний об'єктивний процес глобалізації. Держави утворюють регіональні та навіть глобальні союзи, отже, світ мимоволі рухається в бік єдиної універсальної системи за встановлення принципів і ролей якої й відбувається битва між гравцями політичної карти світу.

Класик геополітичної думки Генрі Кісінджер, який 24.05.2022 пропонував у Давосі віддати частину українських територій РФ, у вересні 2014-го року видав працю “Світовий порядок“, у якій описав передумови виникнення міжнародних систем безпеки. Кісінджер стверджує, що кожна країна — це потенційна імперія, оскільки кожна суверенна одиниця трактує свій внутрішній устрій, як унікальний, а всіх інших вважає “варварами“, отже, й потенційними загрозами. Тому кожен суверен вважає свій порядок “ідеальним лекалом“ для суспільної організації людства в цілому, вважаючи, що таким способом управління впорядковує світ [31, р. 10] .

З цього випливає, що суверени, подібно людям знаходяться в стані “війни всіх проти всіх“, більше того, претендуючи на світове панування та універсальність власної системи. Про це писав і сам Гобс: “Що стосується обов'язків одного суверену відносно іншого, вони визначаються тим законом, який зазвичай називають законом народів, і мені не потрібно про нього щонебудь зараз говорити, оскільки закон народів і закон природи по суті одне й теж. Кожен суверен володіє рівним правом надання безпеки власному народові,

як будь-який окремих індивід наділений правом забезпечувати безпеку власного тіла“ [68, р. 572]. Таким чином, ми можемо обґрунтовано вживати Гобсівський природний стан в контексті міжнародного права та геополітики.

Британський державний діяч ХІХ-ст. Пальмерстон сказав: “У нас немає вічних союзників і ворогів. Наші інтереси – ось що вічно й наш обов’язок слідувати цим інтересам ... Коли люди питають мене, що таке політика, моя єдина відповідь така: ми маємо намір робити те, що нам здається найкращим у кожному конкретному випадку, коли той виникає, покладаючи інтереси нашої країни власним керуючим принципом“ [31, р. 44].

Тож, згадуючи до перелічених цитат принципи *raison etas* Рішельє, шукати прикладів, які підтверджують ворожість суверенів до світу — не доводиться. З рештою, кількість і масштаб війн в історії людства та сучасності, враховуючи природу самого *Homo Sapiens* і його практику знищення інших гомінідів, усе вказує на те, що війна якщо не константа, то хоча б норма в якій існує суспільство.

Сам же процес державотворення в будь-якому випадку пов’язаний з війною, і хоча є розвинені концепції про миротворче державотворення, вони все одно існують у дискурсі державотворення як опозиційні, що доводить попереднє твердження [44]. Тому війна є не тільки притаманною рисою людства, а й механізмом державотворення та архітектором політичної карти світу.

Імперське ядро суверенів додатково розкрито в працях Ратцеля та Гаусгофера, які писали, що подібно людині, кожна держава має потребу в “харчуванні”, знаходячи поживну цінність у територіях [31, р. 52]. Зрештою, кожен класик геополітики писав про панування на територіях і в тому чи іншому вигляді експансивний дух суверена має місце у системі кожного з них. Але згодом конкретно ця тема буде розкрита детальніше.

За своєю природою, політичний світ є постійно воюючим котлом суверенних одиниць, що не пов’язані міцними спільними цінностями, яким лише

дай волю, й вони поглинатимуть увесь доступний їм простір, визначаючи себе тільки межами своїх можливостей стверджувати волю до влади.

Отже, міжнародне право покликане врегулювати стан тотальної ворожнечі, забезпечити шляхи для мирного вирішення конфліктів, уникнення війн або щонайменше мінімізувати масштаби жертв.

2.1 Джерела нормативності, як ідеологеми в основі систем, що претендують на легітимний статус.

Для початку коротко зафіксуємо вживання термінів, згідно написаному в минулому розділі. У контексті правових і політичних систем, нормативність визначає встановлені закони та правила, які структурують і спрямовують взаємодію всередині цих систем, а легітимність — стосується визнання або прийняття суб'єкта чи системи як правильної, виправданої або дійсної.

З політичної та правової точки зору, легітимність системи часто пов'язана з її справедливістю, інклюзивністю, дотриманням суспільних норм, а також зі згодою яку вона отримує від тих, ким вона керує. Таким чином, системи, що претендують на легітимний статус — це організаційні форми управління в суспільстві, утворені через суспільний договір, згоду або інший консолідуючий принцип (залежно від традиції тлумачення).

Нормативність є ключовим компонентом легітимності системи: система часто сприймається як легітимна, коли вона сама дотримується прийнятих норм і забезпечує їх дотримання іншими. І навпаки, легітимність системи може посилювати нормативність її законів, оскільки люди, які вважають систему легітимною, більш схильні розглядати ці закони як стандарти, яких слід дотримуватися, і ставитися до них з більшою довірою. Отже, можемо виділити кілька підходів у питанні джерел нормативності.

По-перше, концепція *grundnorm* Ганса Кельзена окреслена в праці “Чиста теорія права” показує, що поза нормативами є одна основна норма (архінорма, якщо завгодно), яка формує фундаментальне бачення блага, що лежить в основі

дійсності норм правової системи. Діючи як кінцеве джерело “належного” системи, *grundnorm* утворює внутрішній нормативний порядок всередині системи, будучи стрижнем правових зобов’язань та ролей [40].

По-друге, юридичний позитивізм Г. Л. А. Гарта, зокрема його концепція “правила визнання” в “Концепції права”, пропонує соціологічний погляд на нормативність. Правило визнання, соціальне правило, яке визнається і практикується владними елементами системи, опосередковує те, що вважається правом. Теорія Гарта підкреслює, що існування, визнання та чинність правових норм значною мірою ґрунтуються на соціальних практиках, звичаях і конвенціях, підкреслюючи соціологічні основи нормативності [29].

І нарешті, теорія дискурсу Юргена Габермаса, яка застосовує комунікативний підхід до нормативності. Габермас у праці “Між Фактами та Нормами: Внесок у Дискурс Теорії Права та Демократії” стверджує, що легітимні закони і норми впливають з раціонального дискурсу між вільними і рівними громадянами. Нормативність, з цієї точки зору, виникає з колективних міркувань, домовленостей і процесів досягнення консенсусу, підкреслюючи демократичне підґрунтя і партисипативні виміри нормативних систем [28].

Наразі зрозуміло що живить нормативи та яким чином вони визначають суспільний устрій, дії влади та право. Проте онтологічний статус нормативів поки не був описаний. У який спосіб існують нормативи? Від так, одним із можливих моделей їх єства може бути ідеологема або ж політична міфологема. Тож, визначемося з термінологією.

Ідеологема — поняття введене Бахтіним в праці «Формальний метод у літературознавстві» (1928), повідомляє суспільству певне знання про світ, обумовлене культурно-історичним контекстом, і формує ставлення суспільства до дійсності, отже, закладає в людину поняття належного, що споріднює її з поняттям міфологеми, і робить її категорією нижчого порядку [3]. Проте міфологема стосується більш базових уявлень про світ, і переважно

аполітичних, тому, не вдаючись в окрему дискусію, вживатимемо поняття ідеологеми, зважаючи на його однозначний політичний контекст.

Звертаючись до Дворкіна, можна зрозуміти, як ідеологеми формують нормативність. Дворкін, на відміну від традиційних правових позитивістів, стверджує, що принципи та моральні судження, які можна розглядати як ідеологеми, є важливими компонентами права. На його думку, ці принципи не лише співіснують з правовими нормами, але й впливають на їх інтерпретацію та застосування, спрямовують їх [22].

У праці “Імперія права” Дворкін вводить поняття “право як цілісність”, припускаючи, що правові рішення повинні ґрунтуватися на узгодженому наборі принципів, які виправдовують минулі правові рішення і передбачають майбутні. Цей процес інтерпретації, в якому суспільні принципи формують правові рішення, зумовлює роль ідеологем у формуванні нормативної бази систем міжнародного права [22]. Дворкін пише, що моральні й етичні принципи пронизують право, підкріплюючи його нормативну структуру та зумовлюючи його інтерпретаційну природу, подібно як це описував Бітхем.

Інший філософ-неомарксист Луї Альтюссер, зосереджується на тому, як ідеологеми вбудовуються в системи і сприяють поширенню певних ідеологій та нормативних рамок. Альтюссер вводить поняття “ідеологічних державних апаратів”, які включають такі інститути, як школа, сім’я та правова система. В праці “Ленін і Філософія, й Інші Есе” розповідається про роль, яку ідеологічні державні апарати відіграють у відтворенні домінуючих ідеологій і формуванні індивідуального сприйняття, та поведінки, яку ми можемо співставити відповідно до нормативного порядку системи міжнародного права [9].

Звідси ми можемо побачити, що ідеологеми можуть інтегруватися в суспільні інститути, впливаючи на думки та дії людей, щоб вони відповідали встановленим нормативним рамкам. Цей процес ідеологічного відтворення обрамляє нормативність систем міжнародного права, посилюючи їх легітимний статус.

У концепції теорії моралі, описаній в роботі “Влада Права: Есе про Право і Мораль”, Джозеф Раза стверджує, що нормативність виникає з об’єктивної цінності різних варіантів, доступних людині. По суті, ці цінності забезпечують детермінанти, які керують нашими діями, формуючи наше розуміння того, як все “має бути”, і, таким чином, задають підґрунтя нормативності [62].

Крім того, теорія Раза також пов’язує поняття моралі та влади. Він стверджує, що легітимність влади залежить від її здатності служити людям, спрямовуючи їх до морально правильних дій. Така перспектива підкреслює роль моралі як ключової ідеологемі в концепції Раза, що формує нормативність і підкріплює претензії системи на легітимність [62].

Теоретична підхід Раза консолідує нормативність, мораль і владу в цілісну єдність, яка імплементує їх через ідеологемі, що лежать в основі міжнародних систем, які претендують на легітимний статус, підкреслюючи важливість цих ідеологем у формуванні нормативної бази системи та підтримці її претензій на легітимність.

Міжнародне право, як система, стверджує свою легітимність на основі загальноприйнятої нормативної бази. Ці рамки формуються з різноманітних джерел, включаючи договори, звичаї, принципи права, визнані суверенами, судові рішення та наукові праці. Визнання та дотримання державами цих норм підкреслює їх загальну прийнятність і легітимність.

Роль ідеологем у формуванні цієї нормативності в міжнародному праві важко не помітити. Фундаментальні принципи, такі як суверенітет, заборона застосування сили, невтручання, самовизначення і права людини, слугують основними ідеологемами, які формують і наповнюють нормативну структуру міжнародного права. Ці принципи не лише відображають спільні цінності та моральні судження міжнародної спільноти, але й керують інтерпретаціями та застосуванням міжнародних правових норм.

Більше того, ідеологеми міжнародного права виходять за межі відносин між державами й охоплюють глобальні проблеми. Такі принципи, як

модернізація, глобалізація, права людини та захист навколишнього середовища, стали невід'ємними ідеологемами, що формують нормативну базу міжнародного права, відображаючи еволюцію глобальних цінностей і моральних орієнтирів.

Авторитет міжнародного права також нерозривно пов'язаний з його нормативними витокami. Держави приймають і визнають авторитет міжнародного права, розглядаючи його як керівництво для своїх дій на міжнародній арені. Це ілюструє застосування концепції Раза, згідно з якою директиви авторитету сприяють окремим особам (або ми можемо сказати й державам, в контексті даного дослідження) у виконанні їхніх попередніх зобов'язань.

Крім того, нормативна база міжнародного права часто віддзеркалює моральні принципи, демонструючи онтологічну єдність цієї тріади — нормативності, моралі та влади, як це обговорюється в контексті теорій Раза. Наприклад, принципи прав людини та гуманітарного права відображають моральні судження про людську гідність й абсолютну святість життя, вони формують нормативну структуру міжнародного права та роблять його претензії на легітимність дійсно ґрунтовними — вони валідовані суспільними нормативами.

Отже, дослідження міжнародного права висвітлює ключову роль ідеологем у формуванні нормативності, що лежить в основі систем, які претендують на легітимний статус. Міжнародне право обґрунтовує теоретичні перспективи, демонструючи їхню актуальність і застосовність у конкретних, реальних контекстах. Що підкреслює критичну важливість розуміння ідеологем та їхнього впливу на нормативність і легітимність.

2.2 Вестфальська система: природне право й абсолютизм.

Коли Священна Римська імперія розв'язала війну з країнами-протестантами, Європа опинилася в стані тотальної війни. Тридцятирічна

війна коштувала життя чверті населення Європи та стала трагедією історичного масштабу. Як наслідок, війна була настільки жахливою, що всі сторони були змушені провести серію небезпечних і надскладних переговорів для зупинення війни.

Сформований в результаті перемовин Вестфальський мир став першою системою регіонального порядку багатопольярного типу, а на той час Європа, як регіон, в певному сенсі являла собою цілий світ, і хоча перед сторонами перемовин не стояло завдання побудувати систему світової безпеки, але закладені ідеї, прагнення та сам прецедент де факто стали такою.

Ключовими принципами було безумовне визнання суверенів, незалежно від їх розмірів і силової ієрархії та, дослівно, визнання права суверенів самостійно визначатися з релігією, що по суті означало не втручання в внутрішню політику інших держав. Вестфальський мир є дизайн-концепцією для міжнародних відносин в сучасному розумінні, зокрема саме тоді виникли посольства та багато інших новацтв [69, р. 22].

Наразі, незважаючи на існування Ялтинської системи безпеки та назриваючої, ймовірно, Київської системи безпеки, жодна з систем не виходить за парадигму Вестфальського миру, тому й досі світ існує за Вестфальською моделлю. Таким чином, проєкт Європи набув нового змісту, здавалося б, що всі домовилися, а головне, одноставно зацікавлені підтримувати status quo.

Кісінджер пояснює, що будь-який світовий порядок — це складний механізм, для дієздатності якого, він повинен сприйматися справедливим — як лідерами держав, так і громадянами, отож, “порядок без свободи, навіть схвалений від початку, в пориві екзальтації, в кінці-кінців породжує власну протилежність; однак свобода не може бути забезпечена та закріплена без “каркасу” порядку, покликаного допомогти зберегти мир“ [45, р. 12].

Таким чином, порядок є станом конкретного регіону або цивілізації, в межах якого діє комплекс справедливих домовленостей та існує розподіл влади, який вважається застосовним до світу в цілому. Отже, порядок постає як

сукупність загальноприйнятих стримуючих правил і балансу сил для здійснення фізичного стримування в умовах порушення правил, і допустити встановлення гегемонії однієї сили над усіма іншими [45, р. 14].

В результаті слід розуміти, що системи порядку – це не панацея від війни, зрештою, й сам Гроцій писав, що це лише засіб локалізації конфронтацій і зведення фундаментальних викликів цьому порядку до його корекції, а не глобальної катастрофи.

Суть такої системи полягає в тому, що кожна держава, яка виконує вимоги, стає членом міжнародного суспільства, зберігаючи власну культуру, владу, релігію, внутрішню політику, але має гарантований захист від зовнішнього втручання. Таким чином, до середини ХХ-го ст. Вестфальська міжнародна система встигла затвердитися на всіх континентах і стати основою сучасного міжнародного, подекуди непрацюючого, порядку [45, р. 15].

Зауважимо, що Вестфальська система не має конкретного автора — це сукупність договорів, зустрічей, ідей і текстів. Проте, певні її положення виражені в працях конкретних мислителів. Як уже було написано раніше, важливим поворотом у міжнародних стосунках і юриспруденції став розвиток концепції природного права та абсолютизм.

Природне право — це ідея про те, що певні універсальні принципи, похідні від розуму або божественного провидіння, керують поведінкою людей і взаємодією між державами. Вважалося, що ці принципи закладені в самій природі речей і тому мають вищий моральний авторитет, ніж створені людиною закони.

Концепція природного права сягає своїм корінням праць античних класиків, таких як Платон й Аристотель, але її розквіт припадає на середньовічний і ранньомодерний періоди, зокрема в працях Томи Аквінського, Гуго Гроція та Самуеля Пуфендорфа. Ці філософи, як було описано раніше, стверджували, що природне право забезпечує моральну основу для

міжнародних відносин, підкреслюючи важливість справедливості, святості життя і збереження миру.

Головна ідея природного права полягає в тому, що пропонується базовий набір принципів і цінностей, який надається кожній людині, отже, створюється універсальна конструкція, яка може діяти незалежно від регіону або конфесії.

Абсолютизм, з іншого боку, означає концентрацію влади і повноважень в руках одного правителя або керівного органу, що часто виправдовується божественним правом королів або невід'ємною перевагою правлячого класу. Ця концепція, ймовірно, виникла як відповідь на нестабільність і хаос, характерні для пізнього середньовіччя, коли європейські монархи прагнули консолідувати свою владу і створити централізовані держави.

Абсолютизм відіграв значну роль у формуванні Вестфальської системи, оскільки принцип державного суверенітету та визнання рівних прав між державами ґрунтувалися на ідеї, що правителі мають абсолютну владу над своїми територіями та населенням і невтручання в суверенні простори стало наріжним каменем тогочасних нарисів світопорядку. Згадаймо, що Священній Римській імперії було заборонено втручатися до інших країн з релігійних питань і суверенітет навіть найменших з країн був визнаний недоторканим.

Природне право й абсолютизмом суттєво вплинули на розвиток Вестфальської системи. Хоча ці принципи не є спорідненими та в деяких моментах навіть суперечливі, але їх суміш дала результат. Природне забезпечувало моральну універсальну нормативну основу для міжнародних відносин, абсолютизм формував політичну структуру та недоторканність системи.

З рештою, Гроцій і Гобс самі були абсолютистами та представляли клас правлячих еліт. Так, вони виступали за збереження повноти та могутності влади — чим є Левіафан, як не абсолют? Проте вони пояснювали, що вона є справедливою, оскільки являє собою справедливу суспільну домовленість. І в результаті Вестфальська система стала унікальним поєднанням моральних

принципів і політичного прагматизму, де природне право й абсолютизм виступали як геть різні, але взаємодоповнюючі сили, що визначали норми та цінності міжнародного порядку. Отже, нормативними витоками Вестфальської системи стали універсальні загальнолюдські цінності та принцип суверенітету.

2.3 Гаазькі конференції та Ліга Націй: секулярний гуманізм і філософський націоналізм.

На початку ХХ-ст. відбулися значні зміни у геополітичній картині світу, зокрема, започаткування Гаазьких конференцій та заснування Ліги Націй. Завдяки цим подіям міжнародне право було наповнене новим змістом, орієнтуючись на взаємодію політичних ідеологій, гуманітарних трендів і національних інтересів.

Секулярний або світський гуманізм, з його акцентом на людському потенціалі та етиці, і філософський націоналізм, що зосереджувався на колективному дусі націй, відіграли провідну роль у формуванні та функціонуванні цих органів.

Гаазькі мирні конференції 1899 та 1907 років — визначальні події в історії міжнародних відносин, які ознаменували зародження кодифікованого міжнародного права та колективних миротворчих зусиль.

Ініційована російським царем Ніколаєм II, перша конференція стала реакцією на зростаючу напругу в геополітичному просторі Європи. В епоху гонки озброєнь, скликання 26 країн стало своєрідною колективною паузою, визнанням зростаючих ризиків і спільним прагненням до більш регульованого міжнародного порядку — Європа зрозуміла, що загроза є [63].

Основним досягненням конференції стало створення Постійної палати третейського суду. Хоча суд і не мав обов'язкових повноважень, його існування символізувало спільну прихильність до мирного вирішення конфліктів. Крім того, було прийнято три конвенції та три декларації, які

визначали закони ведення війни, зокрема й ті, що стосувалися морської війни, і заборону певних видів боєприпасів [63].

Вісім років по тому була скликана друга конференція з розширеним складом учасників і більш амбітними цілями. І хоча їм не вдалося досягти суттєвих домовленостей щодо роззброєння, вони досягли консенсусу щодо розширення законів і звичаїв війни та схвалення принципу обов'язкового міжнародного арбітражу. Ці події заклали основу для більш структурованого майбутнього дискурсу про глобальне роззброєння і вирішення конфліктів [63].

Роль Міжнародного суду в цей час була значною. Хоча спочатку він задумувався як арбітражний трибунал, поступово він став відігравати більш важливу роль у визначенні та тлумаченні правових норм. Ця еволюція втілювала зростаюче визнання вирішальної функції міжнародного права у підтримці глобального миру та порядку. Таким чином, Гаазькі конференції стали початком нової ери в міжнародних відносинах [65]. Принципи та механізми, які вони встановили, продовжують впливати на сучасне міжнародне право та інституції, що свідчить про їхню дійсну актуальність у геополітиці. Проте, це не зупинило світ від глобальної катастрофи.

Після Першої світової війни народилася Ліга Націй — організація, створена з метою запобігти повторенню подібних руйнівних конфліктів. Ліга Націй, проєкт президента США Вудро Вільсона, втілила в собі колективне прагнення до встановлення тривалого миру через міжнародну співпрацю та діалог [59].

Пакт Ліги створив механізми для вирішення конфліктів і посилення колективної безпеки. Керівний статут створив основу для дипломатичних переговорів, економічних санкцій і, як крайній засіб, військового втручання держав-членів проти агресорів. Діяльність Ліги Націй також поширювалася на гуманітарні питання, такі як вирішення проблеми біженців у міжвоєнній Європі, що знаменувало собою раннє визнання колективної відповідальності за глобальні гуманітарні проблеми [64].

Однак високі прагнення Ліги часто стикалися з реаліями геополітики. Її принцип колективної безпеки показував свою імпотентність перед обличчям значних міжнародних криз, особливо під час японського вторгнення в Маньчжурію й італійського вторгнення в Ефіопію [56]. Ці епізоди підкреслили межі впливу Ліги і небажання держав-членів ризикувати своїми інтересами заради колективних дій.

Занепад Ліги Націй прискорила відсутність великих держав, зокрема США, а пізніше — вихід з неї таких країн, як Японія, Італія та Німеччина. Однак Ліга відіграла важливу роль у створенні підґрунтя для Організації Об'єднаних Націй, а її принципи продовжують формувати сучасні міжнародні відносини та інституції [71].

Світський гуманізм, філософська парадигма, яка виступає за розум, етику та справедливість, глибоко вплинула на хід міжнародних відносин та управління, особливо в контексті таких інституцій, як Ліга Націй. Цей світогляд, продукт думки Просвітництва, стверджує, що етичні норми та моральні стандарти повинні ґрунтуватися на людських потребах і досвіді, а не на релігійних доктринах чи божественному авторитеті.

Ліга Націй втілила багато принципів світського гуманізму. Її керівний статут пропагував колективну безпеку, мирне вирішення конфліктів і гуманітарну діяльність, відображаючи гуманістичний акцент на прийнятті рішень. Поняття справедливості, неупередженості та пріоритету мирного діалогу були невід'ємною частиною її діяльності, втілюючи світський гуманістичний підхід до міжнародних відносин [24].

Однак відданість Ліги цим принципам піддалася суворому випробуванню реаліями міжнародної політики. Невдачі, яких вона зазнала у врегулюванні великих міжнародних криз, підкреслили обмеженість розуму та етичних норм, коли вони стикаються з суворими реаліями силової політики та національних інтересів. Нездатність Ліги запобігти ескалації конфліктів у повномасштабну війну стала суворим нагадуванням про ці обмеження.

Проте спадщина Ліги та її секулярних гуманістичних принципів не закінчилася з її розпуском. Ці принципи суттєво вплинули на формування та діяльність її наступниці — Організації Об'єднаних Націй. Розширений мандат ООН, що включає права людини та соціально-економічний розвиток, перегукується з гуманістичним фокусом на цілісному людському добробуті та гідності [54].

З іншого боку, Ліга Націй, навіть з її інтернаціоналістичними цінностями, значною мірою була сформована під впливом течій філософського націоналізму. Принцип національного самовизначення, прихильником якого був й сам Вудро Вільсон, знайшов своє відображення в Пакті Ліги. Незважаючи на свою відданість колективній безпеці та міжнародному співробітництву, Ліга часто опинялася в бурхливих водах національних інтересів, намагаючись узгодити їх з цілями колективної безпеки [59].

Філософський націоналізм, політична ідеологія, що стверджує примат суверенітету й інтересів окремих націй, був потужною силою у формуванні архітектури міжнародних відносин та інституцій. Йдеться, що нація, як унікальна культурна і політична одиниця, повинна бути домінуючим гравцем на міжнародній арені. Крім того, стверджується, що інтереси нації та її культурна спадщина мають першорядне значення, і на жаль, часто вступають в антагонізм із глобальними проєктами.

Вплив філософського націоналізму був дуже помітним під час великих міжнародних криз того часу. Наприклад, нездатність Ліги Націй запобігти або ефективно відреагувати на японське вторгнення в Маньчжурію та італійське вторгнення в Ефіопію проілюструвала перевагу національних інтересів над колективними цінностями. Ці приклади підкреслили обмеженість системи колективної безпеки Ліги Націй, коли вона стикалася з сильними націоналістичними амбіціями конкретних держав і політикою жорсткої сили.

Взагалі, вплив філософського націоналізму не був однозначно позитивним або негативним, його роль можна порівняти з абсолютизмом у часи

Вестфальського миру. Принцип національного самовизначення, як основа цієї концепції, незважаючи на випадки зловживання, відіграв вирішальну роль у процесі деколонізації ХХ-ст. Він сприяв появі нових націй і докорінно змінив глобальний політичний ландшафт, породивши більш різноманітний і багатополлярний світ.

Отже, філософський націоналізм, створюючи значні виклики для міжнародного співробітництва, все ж залишив значний відбиток на еволюції міжнародного права, відносин й інституцій. Його вплив на Лігу Націй, а згодом і на Організацію Об'єднаних Націй свідчить про його роль у сфері глобальної політики ХХ-ст., й актуальність до сьогоднішнього дня.

2.4 Висновки до розділу 2. Системи міжнародного права та джерела нормативності в них.

Говорячи про системи міжнародного права, як явище породжене в часи раннього модерну та побудоване на засадах Просвітництва й пізнього Відродження, можна сказати, що людина має в них домінуючу роль. По суті, нормативність у системах міжнародного права, як раз і зводиться до інтересів людини.

Особливо досліджуючи тексти перших філософів міжнародного права, стає зрозуміло, що гуманізм — це остаточна та єдина його мета. Проте, ускладнюючи цю ідею, проводжуючи її крізь горнила часу ми бачимо, що тривкий гуманістичний норматив зіткнувся з парадоксом — приватні інтереси націй як політичних суб'єктів часто суперечать загальним універсальним цінностям.

Від так, метою систем міжнародного права є забезпечення тонкого балансу — співвідношення геополітичних антагонізмів в такий спосіб, щоб вони не вирішувалися ціною людської долі.

З віками цей баланс набував все більш чітких форм — Гаазькі конференції, Ліга Націй, ООН та інші міжнародні організації та системи права

відображали одну єдину мету — забезпечити шляхи до миру та не-війни. Звісно, буде наївно закривати очі на ту кількість кривавих бійнь, які сталися після Тридцятирічної війни, може навіть здатися, що ця віхола пекельного геополітичного протистояння ніколи не закінчиться, але навіть з вершини нової епохи видніється позитивна тенденція.

Отже, Вестфальська система показала загальні прагнення тогочасної Європи та встановила формальні механізми за якими домовленості мають дотримуватися. Ідеї природного права показали, що різні держави, а отже, суспільства погоджуються з набором універсальних цінностей і мають загальне прагнення до миру, що й легітимізує Вестфальську систему не через примус, а як добровільну згоду. Ліга Націй є логічним продовженням такого прагнення, а світський гуманізм довершує цю організацію більш конкретним і уважним ставленням до людини.

Але й не можна ігнорувати світових війн і відсутність великих країн у Лізі. Це означає, що інша сторона геополітики нікуди не йде. Ідеї Гаусгофера та Макіндера показують, що попри загальні прагнення до миру є виражені амбіції до панування. Чому так? Тому що немає механізмів гарантування безпеки. До того ж, країни не позбавляються експансивної природи — проблема виживання виходить на перший план. Але врешті-решт, судячи з загальної тенденції, зрозуміло що мир вигідний усім, а універсальні цінності дійсно працюють, що означає, що ідеальний світовий порядок знаходиться в довгому та складному процесі утворення й корекції.

Розділ 3. Передумови геополітичної нормативності.

Чим зумовлена сама нормативність? Оскільки нормативи існують не в якості абсолютних ідей, а мають певні відмінності в різних суспільствах, що, з поміж іншого, і визначає їх ідентичність, то повинні існувати й передумови, які впливають на ці відмінності. Спробуємо розібрати найбільш фундаментальні їх принципи.

3.1 Географічний детермінізм.

Географічний детермінізм за визначенням вбачає географію, якщо не вирішальним фактором, то більшою мірою визначним і щонайменше домінантною впливовою компонентою, в формуванні держав і міжнародних відносин. Згідно з цією концепцією, фізичний ландшафт, природні ресурси та розташування країн суттєво впливають на їх історичний розвиток і, зокрема, на сучасні політичні сценарії.

Доволі переконливий і обґрунтований підхід висвітлений у книзі “В’язні географії” Тіма Маршалла, у якій на конкретних прикладах розкритий географічний чинник глобальної геополітики. Спираючись на широкий спектр історичних і сучасних прикладів, “В’язні географії” розкривають передумови державних відносин [52].

Таким чином, у роботі висвітлено кілька ключових концепцій, які демонструють важливість географічного детермінізму в формуванні політики та самих суспільств. Однією з таких концепцій є вплив природних бар’єрів, таких як гори, пустелі та океани, що можуть як захищати, так й ізолювати суспільства.

Ці географічні особливості історично визначали кордони, формували національні ідентичності та впливали на військові стратегії. Наприклад, великі Гімалаї довгий час слугували природним бар’єром між Індією та Китаєм, а

величезна пустеля Сахара перешкоджала інтеграції країн Північної Африки з рештою континенту [52].

Ще одна важлива концепція, яку досліджує Маршалл, — це стратегічні переваги та недоліки різних географічних особливостей. Доступ до ресурсів, судноплавних річок і теплих портів може принести країні значні переваги, тоді як відсутність цих особливостей може призвести до геополітичної боротьби й конфліктів. Наприклад, історичне прагнення РФ до південних портів зумовило її експансіоністські тенденції та сформувало її зовнішньополітичні цілі, про що також писав Макіндер. Аналогічно, наявність цінних природних ресурсів, таких як нафта на Близькому Сході, зробила цей регіон центром глобальної динаміки сили [52].

Маршал також підкреслює роль географії в формуванні історичних і сучасних геополітичних подій. Протягом всієї історії географічні фактори відігравали ключову роль у піднесенні та падінні імперій, а також у розвитку політичних альянсів і їх суперництва. У сучасну епоху географічні реалії продовжують впливати на ключові геополітичні питання, такі як територіальні суперечки в Південно-Китайському морі та виклики, з якими стикаються країни Африки, що не мають виходу до моря. Досліджуючи зв'язок між географією та політикою, Маршал переконує, що географічного детермінізму в розумінні глобальних процесів — величезна [52].

Наприклад, географія Китаю зумовлює його геополітичний інтерес до Південно-Китайського моря та Тибетського нагір'я. Південно-Китайське море — потужний торговельний шлях, багатий на ресурси, став центром територіальних конфліктів і стратегічного цілепокладання. В той час як Тибетське нагір'я слугує джерелом води для регіону й природним буфером проти потенційних супротивників — Індії [52].

На Близькому Сході географія по-різному впливала на геополітику. Велика кількість нафти в один момент зробила цей регіон стратегічним пріоритетом для світових держав, тоді як центральне розташування регіону

зробило його перехрестям для торгівлі та культурного обміну. Складна взаємодія географічного положення та ресурсів продовжує формувати геостратегію та політику регіону [52].

Географія вплинула й на формування Європейського Союзу. Відносно невеликий розмір континенту та близьке сусідство його країн сприяли економічній і політичній інтеграції, в той час як природні бар'єри, такі як Альпи і Ла-Манш, сприяли формуванню різних національних ідентичностей. Сам же ЄС можна розглядати як спробу подолання історичних розбіжностей і конфліктів, посилених географією [52].

Колоніальна спадщина Африки та проблеми розвитку цього континенту теж пов'язані з географією. Наприклад, довільні кордони, проведені колоніальними державами, створили складну мережу етнічних, мовних і релігійних конфліктів, а величезні розміри континенту та різноманітний ландшафт перешкоджали створенню ефективної інфраструктури й комунікаційних мереж. Вирішення цих географічних проблем має важливе значення для майбутнього розвитку Африки [52].

Арктика є ще одним прикладом того, як кліматичні зміни, конкуренція за ресурси та геополітика перетинаються. Оскільки глобальне потепління відкриває нові судноплавні маршрути і доступ до невикористаних ресурсів, регіон став полем битви геополітичних інтересів, де такі країни, як РФ, Канада і США, боролися за вплив і контроль [52].

Проте, географічний детермінізм не обділений і критикою. Одним із найбільш принципових зауважень є роль людського фактору та технологічного прогресу в формуванні геополітики. Хоча географічні особливості можуть накладати обмеження та створювати передумови, врешті-решт саме людські рішення та інновації визначають хід подій. Технологічний прогрес, зокрема, має потенціал мінімізувати або навіть звести нанівець вплив географії на політику і суспільство, про що свідчить розвиток сучасних транспортних і комунікаційних систем, а також політика багатьох цивілізованих країн.

Іншим обмеженням географічного детермінізму є можливість надмірного акцентування географічних чинників у політичному аналізі. Занадто зосереджуючись на фізичному ландшафті, науковці та політики можуть випустити з уваги важливість інших факторів, таких як ідеологія, культура та економічні інтереси, які можуть суттєво впливати на політичні рішення та їхні результати. Виключне зосередження на географії може призвести до неповного або редуccionістського розуміння складної геополітичної динаміки.

Наприклад, зведення агресії РФ та окупації Криму лише до географії — є відвертим редуccionізмом і обмеженим поглядом на ситуацію. Так, Крим є важливою ціллю РФ, оскільки там розташований і чорноморський флот РФ, і в цілому це важлива локація для контролю Чорного моря та України. Але ці фактори не є необхідною підставою для агресії, оскільки вони не виключають дипломатичного шляху досягнення цих цілей. Якби РФ була правовою державою, яка пропонувала би перспективний цивілізаційний проєкт, Україна, ймовірно була б вмотивована в продовженні співпраці щодо розміщення флоту РФ і військових альянсів.

Проте, культурно-історичне нашарування, економічно-правовий устрій, політичний режим й ідеологія створили умови для обґрунтування доцільності саме силового підходу до досягнення геополітичної цілі. Цей шлях був морально прийнятним і суспільство його підтримало.

Тому для подолання цих критичних зауважень і обмежень важливо збалансувати географічний детермінізм з іншими теоріями і перспективами в геополітичній думці. Розглядаючи широкий спектр факторів, включаючи історичний контекст, культурні норми та економічні інтереси, можна досягти більш тонкого і всебічного розуміння глобальної політики. Інтеграція географічного детермінізму з іншими підходами дає змогу зробити багатший і складніший аналіз взаємодії між фізичним ландшафтом і людським світом, що постійно розвивається.

Недооцінювати географію звісно не теж не можна. Отож, повертаючись до центрального питання даної роботи, географія зумовлює культурні чинники, наявність ресурсів, торгові шляхи та буквально сусідство. Все це обов'язково враховується при побудові геостратегії, зокрема, й впливає на інші фактори, такі як нормативність, виступаючи мета-нормативним фактором.

3.2 Норма поза нормою.

То що зумовлює геополітичну нормативність? Відповідь криється в більш глибоких підвалинах суспільної ідентичності. Іншими словами, які фактори впливають на формування самої норми? Що ж, це питання по трохи розкривалося в кожному з розділів даної роботи.

Пригадаймо ще раз, що нормативність — це бачення належного. Від так, можна сказати, що в античному розумінні, політика це і є нормативність, оскільки політика й займається тим, щоб врядувати та впровадити суспільне бачення належного в суспільне життя.

Таким чином, ми повертаємося до того, з чого й починалося дане дослідження — спільні цінності та благо, і ще раз артикулюючи формою питання, можна спитати, які передумови формування спільних й індивідуальних цінностей і блага? Або що змушує індивіда та суспільства бачити благо таким, яким вони його бачать?

На сам перед винесемо те що лежить на поверхність — виховання, зокрема, ідеологеми, які створюють особистісний каркас. Родина, батьківщина, незалежність, свобода, справедливість — все це закладає моральнісно-етичні та естетичні опертя людини, навколо яких і будується її життя, та з рештою, з їх сукупності й складаються суспільні нормативи. Уявімо, що поняття суверенітету та власності — немає, якби тоді складалася геополітика?

Ганс Кельзен прагнув побудувати всеосяжну і послідовну правову теорію, яка зосереджувалася б на структурі та функціях правових норм, відокремлених від будь-яких моральних чи політичних міркувань. В основі

“Чистої Теорії Права” Кельзен заклав ідею про те, що всі правові системи побудовані навколо ієрархії норм, де кожна норма отримує свою силу від норми вищого рівня [40].

Таким чином, ця ієрархія досягає своєї вершини в базовій нормі, яка слугує фундаментом для всієї правової системи, отже, *grundnorm* — це передбачувана, гіпотетична норма, яка повинна існувати для того, щоб надати сенс дійсності всіх інших правових норм [40].

Одним з ключових аспектів теорії Кельзена є розрізнення між “є” та “має”. Кельзен стверджував, що правові норми не констатують факти, а лише приписують рекомендації особам й інституціям, отож, *grundnorm* є найвищим розумінням належного в ієрархії норм, що є головним джерелом авторитету для всієї правової системи [40].

Забезпечуючи спільне джерело авторитету для всіх правових норм, *grundnorm* гарантує, що різні правила і положення, які складають правову систему, є послідовними і сумісними один з одним. Більше того, основоположна норма слугує остаточним критерієм для визначення дійсності будь-якої правової норми. Якщо норму можна простежити до *grundnorm* через ланцюжок ієрархічних зв'язків, то вона вважається дійсною. І навпаки, якщо норма не може бути пов'язана з основною нормою таким чином, вона вважається недійсною і не має юридичної сили [40].

Так, цю концепцію можна сприймати як редукціоністську, проте, неперевеличуючи, роль Кельзенівської *grundnorm*, констатуємо, що дійсно є певні базові нормативи, які визначають інші. Наприклад норматив цінності життя. Вжити, організувати безпеку та самовідтворюватися — це той базовий контекст, який зумовлює структуру та ролі всіх інших норм, оскільки якщо не життя, то навіщо все інше? Це і онтологічна ієрархія аксіології нормативності.

І ця базова норма, знову ж таки, існує в контексті конкретних фізичних обставин — ландшафт, клімат, ресурси, фауна. Сукупність цих явищ опосередковує розвиток суспільства. Від так ми можемо спостерігати як різні

популяції населення людини розвивалися в різних частинах планети — якісь неспинно технологізувалися, інші ж лишаються незмінними десятки тисяч років.

Отже, ми бачимо, що контекст який дає географія, існуючий суспільний устрій і певні об'єктивні норми вищої ієрархії є передумовами геополітичної нормативності, оскільки вони визначають базові принципи та умови ведення геополітики.

3.3 Висновки до розділу 4. Передумови геополітичної нормативності.

Аналізуючи позицію географічного детермінізму Тіма Маршалла та *grundnorm* Кельзена, ми бачимо передумови геополітичної нормативності. Географічний детермінізм зумовлює контекст в якому знаходяться суспільства — ландшафт, клімат і ресурси задають базові правила гри, згідно тому що є в наявності, та що потрібно, розгортаються геополітичні сюжети.

Проте, географічний детермінізм не є вирішальним у геополітиці, нормативи залежать не тільки від нього — так, мабуть не має в історії прикладів сусідів, які б не мали спільних збройних конфліктів, але коли починати дипломатію, коли утворювати союзи — вирішує не географія, а політики.

Іншим контекстом, який доповнює географічний детермінізм, є *grundnorm*. Наявність певної ієрархічно вищої норми, яка обумовлює інші — також є передумовою для геополітичної нормативності.

Утримуючись від надмірного завищення об'єктивної ролі цих двох факторів (редукціонізму), можна знайти й інші передумови — ідеологеми, релігійні погляди, технології, в кінці-кінців, фізичні та фізіологічні потреби людини — також зумовлюють геополітичну нормативність, оскільки так чи інакше впливають на її цілі, але не всі вони є суто геополітичними, тому на часі їх можна детально не досліджувати, але пам'ятати про них.

Розділ 4. Нормативність у сучасних геополітичних теоріях.

Зрозумівши механізми міжнародного права, їх передумови та історію, варто зосередитися на конкретних прикладах сучасних геополітичних міркувань, зокрема розглянути причини геополітичного ренесансу, його головні ідеї та сучасні тренди. Згідно цьому пропонується три автори, вибір яких зумовлений наступними критеріями:

- (1) Наявність власних наукових текстів, підходів й ідей;
- (2) Широка представленість і визнання в науковому просторі;
- (3) Залученість до традиції думки, наявних течій і систем поглядів;
- (4) Унікальність (уникнення схожих і суміжних поглядів, для покриття максимально широкого простору дискурсу в умовах формальних і методологічних обмежень дослідження);
- (5) Пряма або опосередкована причетність до сучасної геополітики (практичний аспект).

4.1 Сучасні тренди в геополітиці.

В останні роки ми бачимо геополітичний ренесанс, який зумовлений різними факторами. По-перше, з часів холодної війни та розпаду СРСР США стали єдиним центром світової сили, можна сказати — єдиною наддержавою, отже, світ переживав період однополярності. Проте, країни БРІКС почали стрімко набирати геополітичну вагу, і зокрема економічний розвиток, а як наслідок і військовий потенціал Китаю та РФ вплинув на глобальну динаміку сил.

З іншого боку, велику роль почали відігравати недержавні суб'єкти, такі як терористи, транснаціональні злочинні угруповання, суспільні рухи, техногіганти та гіперкорпорації, і т.п. Отже, кількість діючих формувань та вимірів боротьби суттєво змінилася. Якщо раніше протистояння включало два

елементи — армію та виробничі потужності, то зараз додаються кіберпростір, економіка, технології, культура й інші фактори. Розглянемо ці зміни детальніше.

Клаус Доддс звертає увагу на вплив процесів глобалізації — дійсно, економічна та культурна глобалізація відбувається дуже активно, і тому світ знаходиться в стані взаємозалежності. Залученість у світовий ринок пов'язує складноутворені сучасні процеси зв'язками необхідності, і звертаючись до Челена та Гаусгофера, ми бачимо сильний тренд, протилежний автаркції — країни прагнуть активно взаємодіяти, а не ізолюватися [20].

Виробничий процес розподілений між різними компаніями та країнами в різних частинах світу. Мережа являє собою гнучку і безперервно працюючу виробничу систему в формі глобальної корпорації з департаментами по всьому світу, а вертикальні бюрократії перетворюються на “горизонтальні корпорації” [16].

“Як зазначив Макіндер, пост-колумбова епоха, ймовірно, буде характеризуватися більш інтенсивними відносинами, оскільки держави визнали, що світ стикається з новими технологіями, включаючи транспорт. Просторово-часова компресія стала ще інтенсивнішою, а термін “глобалізація” широко використовується для позначення цих змін у людському досвіді, незважаючи на суперечки щодо його географічної інтенсивності та значення”, — пише Доддс [20, р. 63].

Але, незважаючи на єдиний інформаційний та економічний простір, взаємозалежність і глобалізація не усуває геополітичних конфліктів та економічної боротьби, вони лише трансформуються. Протистояння валют, фондових ринків, економічні союзи та програми — це домінуючий аспект сучасної геополітики.

Тепер економічний аналіз є невід'ємною частиною геополітичної стратегії, і навіть використовується новий термін — геоекономіка. Едвард Люттвак визначає геоекономіку як політику, засновану на економічній

конкуренції. З його точки зору, політика великих держав сьогодні визначається насамперед логікою економічних конфліктів [48]. Т. Гросс вважає, що геоекономіка — це сплав економічних і геополітичних цілей і означає гібридні стратегії економічної та військової сили [25].

Глобальний світ породив і глобальні проблеми, наприклад зміна клімату, дефіцит ресурсів та екологія стають все більш значущими факторами у світовій політиці, які зумовлюють необхідність міжнародної співпраці. Наразі створюється все більше глобальних міжнародних рухів, таких як Greenpeace, World Central Kitchen, ЮНІСЕФ, які займаються глобальними або загальнолюдськими проблемами, і зрештою змушують держав враховувати їх діяльність і цінності в своїй політиці.

Відродження націоналістичних і популістських рухів у багатьох частинах світу, таких як США, Європа та Азія, відновило інтерес до ролі геополітичних факторів у формуванні внутрішньої політики та міжнародних відносин. Однією з проблем також стала проблема національної ідентичності — тотальна товаризація та штучна естетизація суспільства розмиває ідентичність, а хвилі мігрантів посилюють демографічну та культурну кризу. Таким чином, Франція, Німеччина, США, Велика Британія та інші національно орієнтовані країни стикаються з впливом зовнішніх культурних ідентичностей на традиційні внутрішні.

При тому, одним із головних геополітичних трендів сучасного світу залишається деколонізація — після Першої світової війни чимало імперій розпалося, після Другої світової ще більше колоній було розформовано, і врешті-решт, після розпаду СРСР кількість країн нараховує майже 200 одиниць. Ймовірно, цей тренд продовжуватиметься й далі, а на місце імперій приходиме все більше глобальних і регіональних союзних форм, таких як ЄС. З іншого боку, відсутність нерозподілених територій і стрімко зростаюча кількість населення світу сприяє збільшенню геополітичної ентропії, проте

пом'якшує цю напругу нові простори: морський, повітряний, інформаційний, космічний і в найближчому майбутньому — міжпланетний.

До того ж, стрімкий розвиток технологій, особливо в галузі інформації та комунікації, трансформували глобальний ландшафт, впливаючи як на державних, так і на недержавних суб'єктів, зокрема, технології стали однією з головних сфер глобального протистояння. Наприклад, боротьба між Китаєм і США розгорнулася на острові Тайвань, на якому знаходиться надпотужний завод TSMC, що контролює близько 70% світового виробництва напівпровідникових чіпів. В контексті глобалізації, технології взагалі зробили світ ближчим, тіснішим і взаємозалежним. Наразі практично в будь яку точку світу можна потрапити за добу, а доступ до культурного та соціального простору інших суспільств здебільшого можна отримати за лічені секунди в Інтернет.

Самі війни також зазнали впливу, наприклад з'явилися такі поняття, як гібридні війни, кібервійни та економічні війни, знизивши роль традиційної військової сили. При тому, в останні роки спостерігається ще й ослаблення традиційних альянсів, таких як НАТО, і ставиться під сумнів ефективність міжнародних інститутів, таких як ООН. Проте в ході останніх подій, актуальність цих організацій значно зросла. В цьому контексті важливо звернути й увагу на фактор небезпеки глобальної ядерної війни. Розуміючи екзистенційну світову небезпеку такого конфлікту держави більш стримано та обережно ставляться до воєнних конфліктів.

Таким чином, ренесанс геополітики за останні десять років був зумовлений поєднанням таких факторів, як відродження конкуренції між великими державами, поява нових глобальних викликів і загроз, вплив глобалізації та необхідність розуміння стратегічних наслідків все більш складного і взаємопов'язаного нового багатопольярного світу.

Серед трендів слід виділити значний (якщо не переважаючий) вплив економіки на формування геополітичної доктрини, зокрема санкції та політика

міжнародних організацій часто дозволяють уникнути воєнних конфліктів, а кількість економічних союзів переважає кількість політичних. Інші фактори, такі як взаємозалежність, екологія, інформаційний простір, енергетика, промисловість, технології, недержавні суб'єкти, пандемії та багато останніх змін, які утворюють архітектуру сучасного світопорядку, також зумовлюють нові форми геополітичного протистояння, але економічний аспект виходить на передній план, розкриваючи інші фактори в контексті ринку.

4.2 Нормативний підхід Генрі Кісінджера.

Генрі Кісінджер, видатна постать у сфері геополітичної думки, оскільки його внесок не вичерпується теорією — він, будучи держсекретарем США, реалізував свої ідеї на практиці. Як ключовий архітектор американської зовнішньої політики часів холодної війни, Кісінджер, його стратегії й ідеї — продовжують впливати на сучасний дискурс міжнародних стосунків і геостратегій.

В основу геополітичного підходу Кісінджера складає реалізм — концепція, що надає центральну роль силі та національним інтересам у формуванні характеру політики держав у міжнародній системі. Звісно, тут можна також проводити кореляції з філософським націоналізмом, але відданість реалізму зумовлена тим, що на Кісінджера значно вплинув Ганс Моргентау — один з найвидатніших прихильників реалізму в ХХ-ст.

Моргентау, будучи другом і наставником Кісінджера, наголошував на приматі сили та боротьбі за домінацію між націями, що ми можемо помітити й у поглядах Кісінджера на природу міжнародних відносин [45].

Отож, для Кісінджера баланс сил є вирішальним механізмом підтримки стабільності в міжнародній системі, оскільки він допомагає запобігти домінуванню однієї нації над іншими і порушенню встановленого порядку. Дипломатія в цьому контексті слугує вкрай важливим інструментом, за допомогою якого держави управляють своїми силовими відносинами й

орієнтуються в складній павутині колізій інтересів, які визначають глобальну політику [43].

Міркування Кісінджера про роль сили та національних інтересів у формуванні геополітичної картини світу можна знайти в таких його роботах, як “Світовий порядок“ і “Про Китай“. У цих текстах він проводить глибокий аналіз історичного розвитку міжнародної системи та сил, які зумовлювали розквіт і занепад великих держав протягом історії. Спираючись на історичні події та тенденції, Кісінджер надає ґрунтовний погляд на важливість реалізму в якості привалюючого принципу в сферах національних інтересів та державного управління.

Зокрема, Кісінджер наголошує на важливості розуміння Вестфальської в контексті механізмів роботи сучасної геополітики, і також він детально розглядав Версальську та Ялтинську системи світового порядку. В роботах Кісінджера ці системи представлені як причинно наслідкові зв’язки, оскільки кожна з них будувалася з урахуванням досвіду попередньої, а сучасний світ є нічим іншим, як результат цих попередніх досвідів.

З цим поглядом складно не погодитися, адже, як ми раніше з’ясували, сучасні міжнародні відносини базуються саме на Версальській системі, і того часні принципи не зазнали значних змін — лише доповнилися та конкретизувалися. Проте, варто зауважити, що реалістська або Версальська парадигма дають неповну картину складних геополітичних механізмів — релігійний, економічний, технологічний аспект грають не менш важливу роль.

З іншого боку, Кісінджер писав, що США, як нація, заснована на принципах свободи та демократії, несуть унікальну відповідальність за просування та захист цих цінностей на світовій арені. Підкреслюючи винятковість американської нації, Кісінджер зауважує й на почутті міри в застосуванні сили, задля просування ідей миру та стабільності в міжнародній системі. [44]. Така обережність зумовлена глибоким розумінням принципів

суверенітету держав, оскільки Кісінджер також писав, що почуття винятковості має кожна нація світу.

Універсальність геополітичного проекту США є головним аргументом Кісінджера, щодо виправданості дій США. З міркувань Кісінджера випливає, що геополітичний підхід США гарантує такий набір цінностей, який є прийнятним для будь-яких суспільств. Саме тому, що США несуть демократію та свободи це дає їм підстави застосовувати силу та нарощувати свій вплив у світі. США не ставлять за мету стати гегемоном жорсткої сили, це радше засіб для гарантування світові безпеки та стабільності.

Дослідження історичних та культурних впливів на світовий порядок також часто зустрічається в працях Кісінджера, наприклад, окрім вищезгаданих, можна звернути на праці “Дипломатія“ (1994) та “Епоха штучного інтелекту“ (2020), в яких він ґрунтовно розглядає розвиток міжнародних системи, ролі держав та їхніх лідерів, і викликів, пов’язаних з новими технологіями та новими загрозами.

Базуючи свій геополітичний підхід на широкому історичному та культурному контексті, Кісінджер складає уявлення про виклики глобальної політики та ролі минулого в формуванні теперішнього та майбутнього міжнародних відносин. Кісінджер прагне враховувати культурно-історичний контекст у геополітиці, адже історія, традиційні сфери впливу та принципи врядування виступають також цінністю для інших держав, і базуючи свою геополітичну гру в першу чергу на дипломатії та економіці США можуть більш тонко та справедливо формувати світовий порядок.

Проте, геополітичний підхід Кісінджера сформований не лише історичними та культурними впливами, але й філософськими засадами. Окрім реалізму, в його працях присутня концепція вічного миру Іммануїла Канта, яка передбачає світ, де держави, пов’язані спільним прагненням до мирного співіснування, вирішуючи свої суперечки шляхом дипломатії та переговорів. Хоча Кісінджер залишається апологетом реалізму, він підкреслює важливість

ідей Канта та їхній потенціал для натхнення до більш тісної співпраці та мирних відносин між націями [41]. Зокрема, прагнення до миру є елементом Вестфальського набору цінностей в системі поглядів Кісінджера.

Іншим важливим аспектом філософських засад Кісінджера є його прагматизм, особливо у сфері зовнішньої політики. Він визнає необхідність балансування морально-етичних міркувань з імперативами національних інтересів і силової політики. У цьому контексті підхід Кісінджера до міжнародних відносин підкреслює важливість практичної мудрості та адаптивності, а також необхідність для державних діячів орієнтуватися в мутних водах геополітики з гострим відчуттям моральної відповідальності [16].

Ці філософські впливи можна знайти в таких роботах Кісінджера, як “Відновлений світ: Меттерніх, Каслері та проблеми миру, 1812-1822” та “Світовий порядок”. У даних текстах Кісінджер досліджує взаємодію між ідеями, цінностями та владою у формуванні поведінки націй та еволюції міжнародної системи. Залучаючи філософські виміри геополітики, підхід Кісінджера пропонує багатий і багатовимірний погляд на складну динаміку глобальної політики та роль нормативності в формуванні дій і стратегій держав.

З поміж історичних рефлексій, Кісінджер відомий і своїми поглядами, щодо майбутнього. Відтак, Кісінджер розглядає складний спектр загроз і можливостей, що характеризують сучасний геополітичний ландшафт, починаючи від відродження конкуренції між великими державами та закінчуючи збільшенням кількості недержавних акторів і поширенням транснаціональних викликів, таких як тероризм, ядерна загроза, зміна клімату й пандемії [42].

Однією з найбільш актуальних проблем для майбутнього геополітики, на думку Кісінджера, є роль технологій у формуванні глобального балансу сил і веденні міжнародних відносин. Він стверджує, що досягнення в таких галузях, як штучний інтелект, робототехніка та біотехнології, мають потенціал

революціонізувати природу війни, дипломатії та державного будівництва, порушуючи глибокі етичні та нормативні питання про майбутнє людського суспільства та міжнародної системи [44].

Отже, ключові джерела нормативності в геополітичному підході Кісінджера можна простежити в його прихильності реалізму, як основному принципу в розумінні історичних і культурних впливів, філософських засадах, й акценті на дипломатії та державотворенні, як важливих інструментах управління міжнародними відносинами.

Таким чином, в якості нормативів, на які спирається геополітика Кісінджера можна виділити секулярні гуманітарні цінності, оскільки його переконання щодо унікальності американської нації будується не на аборигенних й етнічних надбаннях, а на демократії, правах і свободах, які відповідають і самому запиті суспільства в питанні легітимації влади.

З іншого боку, силовий аспект також не можна ігнорувати, оскільки боротьба за місце в світі, претензія на лідерство, хитрість і ражучість прийнятих рішень є основами практичного аспекту геополітичних нормативів Кісінджера, з рештою, він був одним із головних антагоністів СРСР і наразі відомо, чим ця боротьба закінчилася, проте більш важливими нормативами в його геополітиці вбачається прагнення до миру, стабільності та уникнення збройних конфліктів, що є яскравим продовженням ідей Гроція, Вестфальського миру й уособленням дизайну нового світового порядку.

4.3 Нормативний підхід Александра Дугіна.

Зважаючи на контекст останніх двох років, варто звернути увагу й на підхід до геополітики РФ, який серед іншого, брав натхнення в працях Александра Дугіна. Увага зумовлена ще й статусом його особи та текстів у самій РФ, а також багатьох західних країнах, зокрема й у США.

В РФ праця Дугіна “Основи геополітики: геополітичне майбутнє Росії” використовується в якості підручника в Академії Генерального штабу армії РФ,

а також, включаючи інші роботи, була рекомендованою для викладання в збройних силах РФ, поліції і т.д. [17]

Дугіна також називають одним із ідейних ініціаторів вторгнення РФ в Україну 2022 року [70] та автором ініціативи Путіна з окупації Українського півострова Крим [38]. 2015-го року США наклали санкції на Дугіна за причетність до експансії РФ відносно України [68] і 2022 року заборонили його журнал “Геополітика” [67], а сам Дугін неодноразово жалівся про заборону його літератури в США та на платформі Amazon. При тому, в Україні Дугін є також персоною нон грата за заклики до вбивства людей на підставі української національності.

До того ж Дугіна регулярно критикують за симпатії та зв'язок з фашизмом, і тут цікавим є не тільки його наслідування Гаусгофера та Ратцеля, а й вступ у 1980 р. в гурток “Чорний орден SS” і вигнання з Національно-патріотичного фронту “Пам'ять” за “контакти з представниками емігрантських дисидентських кіл окультистсько-сатанинського спрямування” [8].

Продовжуючи ідеї німецьких, американських і російських класиків геополітики Дугін є апологетом консервативної революції та Євразійства. Євразійство є головною геополітичною ідеєю Дугіна, задля якої ним було створено масу організацій, рухів і літератури. Що цікаво, учасниками та спікерами на одному з таких рухів 2005-го року “Євразійський антипомарачевий фронт” були О. Арестович і Д. Корчинський [7].

Так Дугін розглядає РФ як унікальну цивілізацію, що поєднує Європу й Азію. Черпаючи натхнення в роботах Макіндера, Дугін стверджує, що контроль над євразійським “Гартлендом” має вирішальне значення для глобального домінування. Як наслідок, він бачить роль РФ як “великої держави”, здатної кинути виклик гегемонії західних ліберальних демократій і просувати багатополярний світовий порядок.

Зокрема, концепція євразійства Дугіна виражена в парадигмі його авторської “Четвертої Політичної Теорії”, яку він протиставляє наявній

марксистській, фашистській і ліберальній теорії. Її суть полягає в тому, що кожна з вище перерахованих парадигм має слабкі сторони та довела свою неспроможність [6].

Наприклад, ліберальна теорія знаходиться в стані глибокої кризи, оскільки, на думку Дугіна, пропагуючи плюралізм сама нібито залишається диктаторською та консервативною (хоча й лише до диктаторських і тоталітарних режимів). А фашизм і марксизм довели свою недієздатність історично [6].

Одним із джерел натхнення “Четвертої Політичної Теорії” є формальні посилання на Гайдегера, зокрема, його концепція буття. Дугін стверджує, що для подолання відчуження і дезорієнтації сучасного суспільства необхідна нова увага до розуміння буття. Дугін поділяє занепокоєння Гайдегера щодо наслідків сучасних технологій і закликає до більш гармонійних і збалансованих відносин між людством і світом природи [6].

“Четверта політична теорія” пропонує реалізувати ідею панування на всьому Євразійському континенті, визволивши *dasein* (Хайдерівський принци ось-існування) — істинний суб’єкт історії, про який ми не маємо уявлення, але який, явившись за фактом здійсненого панування, вивільнить “справжню” сутність народів і тоді світовий порядок існуватиме так, як і повинен існувати [18].

Крім того, Дугін спирається на концепцію *Übermensch* (Надлюдини) Ніцше. *Dasein* повинен проявитися через дії гідого політичного лідера, який зможе спрямувати суспільство до нової ери духовного та культурного відродження — втілення *Übermensch* [18]. З іншого боку, це підкріплюється підходом Ніцше до нігілізму та релятивізму. Дугін критикує моральний релятивізм і нігілізм, які, на його думку, є ознаками сучасного ліберального суспільства, і закликає повернутися до більш обґрунтованого й осмисленого світогляду, вкоріненого в “традиції і духовності” [18].

В основі загальних геополітичних теоретизувань Дугіна лежить дихотомія світу на таласократію та телурократію — цивілізації моря та суші, що є класичним Маханівським і Макіндерівським англо-американським підходом. Євразійський концепт вбачається необхідним прагненням, зумовленим географічним положенням РФ, яка фактично є “Гартлендом”, про що Дугін сам і говорить. В такому контексті Дугін, будучи антикомуністом, вважає неприйнятним розпад СРСР, оскільки це факт перемоги цивілізації моря над цивілізацією суші [5].

Незважаючи на дихотомію світобудови, Дугін вважає світ багатополярним, актором якого є не нація, а цивілізація в особі колективної спільноти — політеї. Дугін виділяє цивілізаційні полюси, посилаючись на Гантінгтона:

- Західна;
- Православна (євразійська);
- Ісламська;
- Індуїстська;
- Китайська (конфуціанська);
- Японська;
- Потенційно можливі африканська, латиноамериканська та будистська цивілізації.

Загалом геополітична теорія Дугіна спирається на всіх класичних геополітиків і продовжує їх ідею в напрямку російськоцентричного політичного проєкту з деконструкції та зміни світового порядку в якому США та ліберально-демократичний світ виступають метрополією, а інший світ — сателітами. Натомість ми проводимо деконструкцію Дугіна, показуючи, що його позиціонування імперського консервативного реваншизму РФ не є альтернативою Західному геополітичному підходу, оскільки прямо будується на ньому.

Наприклад, Дугін не вважає загальнолюдськими цінностями свободу слова, життя людини, модернізацію і т.п., на його думку, це виключно Західні цінності, які Захід прагне насадити іншим культурам, зокрема й РФ. Саму ж РФ Дугін розглядає виключно як імперію та відкидає будь-яку іншу форму її існування, окрім імперської, оскільки така прямо загрожує її існуванню [5]. Тому в парадигмі Дугіна Захід є злом, яке нав'язує неуніверсальний комплекс нормативів іншим культурам, а сам же, будучи лицемірним, не відповідає власним і ховає автократичний устрій за ширмою демократичного суспільства [5].

Проте аргументи Дугіна не витримують жодної критики, адже тоді б так званий лицемірний Захід не постачав би гуманітарну допомогу до ворожого СРСР. Комплекс універсальних цінностей, щодо людського життя, права на освіту, медицину і т.п. гарантується Заходом для будь якої людини, незалежно від її культурного походження, тому скоріше це є маніпуляція. А з іншого боку, якщо Дугіну настільки важливі його консервативні цінності московського православ'я, тоді навіщо він спирається на Махана і Макіндера, вживаючи та легітимуючи концепцію Гартленду; навіщо він витрачає цілі томи робіт на введення Гайдегерівського *dasein*, а не спирається на Житіє Іоана Кронштадтського або не вводить поняття пасіонарності Гумільова?

Відповідаємо. Тому що Дугін прагне легітимізувати ці тексти саме на Західній аудиторії, для нього є не стільки важливим вибудова споконвічних оперть православ'я, скільки пропаганда та спроба приховати імперські амбіції за філософськими термінами та класичними авторами.

Геополітика Дугіна є всього-на-всього проєктом відродження імперії та реваншизму, оскільки фактично зведена до протистояння Заходу та експансії Євразії, шляхом інтервенцій і відродження імперського статусу РФ. Більше того, відхід РФ від імперських форм Дугін сприймає не як спробу рефлексії, а як поразку та поступки “таласократичній цивілізації” [5].

В підручнику “Основи геополітики” Дугін пише: “Однією з насущних геополітичних вимог Росії є «збирання імперії»”, а в праці “Геополітика постмодерна” є навіть цілий розділ під назвою “Росія завжди була тільки імперією” [5, р. 112].

“Якщо Росія негайно не почне відтворювати Великий Простір, тобто повертати в сферу свого стратегічного, політичного й економічного впливу тимчасово втрачені євразійські простори, вона кине в катастрофу й саму себе, й усі народи, що проживають на Світовому Острові“, – таким чином Дугін взагалі не розглядає жодного геополітичного курсу РФ, окрім як інтервенцію [5, р. 97].

Так, одним із ключових джерел нормативності в роботі Дугіна є його залучення до традиціоналістської думки, зокрема, до праць Рене Генона та Юліуса Еволи. Ця інтелектуальна традиція підкреслює важливість духовних і метафізичних принципів у розумінні людського суспільства, та засуджує матеріалізм і секуляризм сучасності. У цьому контексті геополітичні ідеї Дугіна можна розглядати як спробу відновити відчуття сакральності та сенсу світу, а також протистояти руйнівному впливу лібералізму та глобалізації, адже Дугін — затятий консерватор.

В “Основах Геополітики” Дугін стверджує, що лібералізм, як домінуюча ідеологія сучасності, призвів до фрагментованого і нігілістичного світу. Тому в своєму геополітичному баченні Дугін прагне кинути виклик ліберальному світовому порядку і сприяти поверненню до традиційних цінностей і соціальних структур [5].

Іншим важливим аспектом нормативності в теоріях Дугіна є його акцент на національній ідентичності РФ та історичній місії держави. Як було сказано, Дугін вбачає РФ унікальною цивілізацією з особливою культурною та духовною православною спадщиною, яка має відігравати життєво важливу роль у формуванні майбутнього світової політики та виражати консервативні традиційні православні цінності суспільства РФ.

Взагалі, фундаментальна проблема геополітичних проєктів Дугіна та РФ криється в їх змістовній пустоті. Вони не пропонують світу жодних універсальних ідей і цивілізаційних проєктів. Якою б не була обґрунтованою критика Заходу (зокрема й його представниками), але Захід пропонує забезпечення інтересів на рівні індивіда. По суті, Дугін і не намагається дати ґрунтовне виправдання геополітичному проєкту РФ, бо для нього достатньо простої формули “або імперія, або смерть”, і сама ж ідентичність на яку він спирається, є православною лише формально. Так, це зручні та прості меседжі для режимної пропаганди, але ніяк не філософські конструкції.

Людина, представлена в своїй особі може отримати від Заходу комплекс цінностей і механізмів для реалізації власного творчого потенціалу, забезпеченого життя, дотримання правил, ведення дискусії, актуальні ідеї та технології і т.п. Пропозиція іншим країнам зводиться до економічної співпраці, технологічному розвитку, торгівлі та союзах. Натомість Дугін і РФ пропонують лише імперський національно-релігійний комплекс поглядів і безпеку для злочинців.

Отже, консервативний традиціоналізм і православний фашизм, *dasein* й *Übermensch*, імперський реваншизм і націонал-більшовизм, катехон, тисячолітнє царство, третій рим, Гартленд, еклезіологічний візантизм, особливий шлях і маса інших ідеологем та термінів претендують на обґрунтування нормативного підґрунтя геополітики Дугіна, але мало стосуються його суті.

Узагальнюючи, цей список можна звести нормативи Дугіна до більш загальних простих формул, а саме — домінація на суходолі, зумовлена географічним положенням РФ (сила) та заглиблення в так звані традиційні анти-постмодерністичні релігійні форми культурної організації суспільства (ідентичність у консервативному розумінні й ідентаризм).

4.4 Нормативний підхід Семюела П. Гантінгтона.

Семюел П. Гантінгтон був видатним американським політологом, і значно вплинув на сучасний геополітичний дискурс. Однією з найбільш впливових і дискусійних теорій у доробку Гантінгтона, на яку спирався й Дугін, є “Зіткнення цивілізацій”. Гантінгтон стверджував, що в епоху після холодної війни культурні та релігійні відмінності стануть основними джерелами конфліктів між націями, а не ідеологічні чинники. Він стверджував, що світ буде розділений на окремі цивілізаційні блоки, визначені спільними культурними, релігійними та історичними рисами, і що зіткнення відбуватимуться на лініях розлому між цими блоками [35].

Теорія Гантінгтона була вперше представлена в статті “Зіткнення цивілізацій”, опублікованій у журналі *Foreign Affairs* у 1993 році, а згодом розвинена в праці “Зіткнення цивілізацій і переформатування світового порядку”, що вийшла у 1996 році. Ці роботи викликали палкі дебати в сфері міжнародних відносин, геополітичній думці, і продовжують формувати дискусії про роль культури, релігії й ідентичності в міжнародних відносинах [35].

Наслідки теорії зіткнення цивілізацій для міжнародних відносин були значними, а її сприйняття, особливо на фоні “Кінця історії”, було неоднозначним. Ідеї Гантінгтона кинули виклик поширеному уявленню про те, що глобалізація та поширення ліберально-демократичних цінностей призведуть до більш гармонійного світового порядку. Натомість Гантінгтон припустив, що лінії цивілізаційних розломів ставатимуть дедалі помітнішими, що призведе до конфліктів і напруженості між народами з різним культурним і релігійним простором.

Причому, Гантінгтон виділяє й економічний аспект геополітичної боротьби. Гантінгтон вважає, що в конфлікти між державами будуть виникати саме на ґрунті економічних проблем. “Ідея про те, що економіка — це

насамперед гра з ненульовою сумою, є улюбленою забаганкою академіків, які працюють на посадах... Економісти не помічають того факту, що економічна діяльність є джерелом влади, а також добробуту. Це, дійсно, ймовірно, найважливіше джерело влади, і в світі, в якому військовий конфлікт між великими державами малоімовірний, економічна сила буде відігравати все більш важливу роль у визначенні першості або підпорядкованості держав” [37]. Отож, економічний тренд вбачається й у Гантінівських аргументах — геополітична стратегія опосередковується економічною доцільністю.

У книзі 1991 року “Третя хвиля: Демократизація наприкінці ХХ століття” Гантінгтон проаналізував сплеск демократизації, що стався в усьому світі в другій половині ХХ-ст. Філософ назвав це явище “третьою хвилею” демократизації після двох попередніх хвиль у ХІХ та на початку ХХ століть. Робота Гантінгтона надала всебічний звіт про різні фактори, які сприяли поширенню демократії в цей період, включаючи роль норм, цінностей та інститутів [35].

На думку Гантінгтона, норми та цінності відіграли вирішальну роль в третій хвилі демократизації, оскільки вони формували спосіб реагування політичних суб’єктів й інститутів на тиск політичних змін [35]. Гантінгтон стверджував, що демократичні норми й цінності поширилися в різних регіонах, допомагаючи створити більш сприятливе середовище для становлення демократичних інститутів [35].

Крім того, Гантінгтон підкреслював важливість інституційного розвитку в процесі демократизації, стверджуючи, що на успіх або невдачу демократичних перетворень значною мірою впливають сила та адаптивність політичних інститутів [61]. У своєму аналізі він проаналізував різноманітний досвід країн, що перебувають на шляху демократизації, підкресливши складну взаємодію між нормами, цінностями та інститутами у формуванні траєкторій політичних змін.

Раніше, у праці “Політичний порядок у суспільствах, що змінюються“ Гантінгтон піддав потужній критиці теорію модернізації, яка стверджувала, що суспільства неминуче переходять до демократичних політичних систем у міру економічного розвитку та соціальної модернізації. Він стверджував, що це припущення є хибним, оскільки процес модернізації може призвести до політичної нестабільності та соціальних заворушень, якщо не супроводжуватиметься розвитком сильних та адаптивних політичних інститутів [32].

Гантінгтон стверджував, що ключем до досягнення політичної стабільності в суспільствах, що швидко модернізуються, є встановлення політичного порядку. Це передбачало створення ефективних і уважних до суспільних настроїв владних інститутів, здатних управляти соціальними й політичними змінами. Отож, Гантінгтон підкреслював важливість політичних інститутів у медіації соціальних конфліктів та просуванні верховенства права в маси [32].

У праці “Хто ми? Виклики національній ідентичності Америки“ Гантінгтон зосередився на питанні американської національної ідентичності та її ролі в формуванні зовнішньої політики США. Він стверджував, що США були засновані на унікальному наборі цінностей і принципів, які він назвав “американським кредо“. Це кредо, походячи з англо-протестантської спадщини, на думку Гантінгтона, стало потужною силою в формуванні американської зовнішньої політики, а також її внутрішньополітичного ландшафту [32].

Гантінгтон також досліджував вплив імміграції та мультикультуралізму на американське суспільство й політику. Він висловив занепокоєння тим, що зростаюче розмаїття, спричинене імміграцією, особливо з незахідних країн, може послабити спільне почуття ідентичності нації та підірвати соціальну згуртованість, оскільки збереження сильної національної ідентичності має вирішальне значення для збереження США в ролі світового лідера та просування своїх цінностей та геополітичних інтересів у світі [32].

“Хто ми? Виклики національній ідентичності Америки“ викликала дискусію про природу американської ідентичності та роль націоналізму в сучасному суспільстві. Хоча деякі критики стверджують, що погляди Гантінгтона є надмірно песимістичними, його робота залишається важливим внеском у триваючу дискусію про внутрішні та зовнішні виклики, що стоять перед США [32].

У книзі “Солдат і держава: Теорія і політика цивільно-військових відносин“ Гантінгтон дослідив складноутворений зв’язок між військовою та цивільною сферами в демократичних суспільствах. Він стверджував, що здорові цивільно-військові відносини мають вирішальне значення для підтримання як національної безпеки, так і демократичного врядування. Для досягнення такого балансу Гантінгтон виступав за чіткий розподіл обов’язків між цивільною владою і військовими, коли перші приймають політичні рішення, а другі надають експертні поради й виконують ці рішення [36]. Нині ми можемо спостерігати як це відбувається в Україні.

Гантінгтон також підкреслював важливість норм і професіоналізму у військовій сфері. Він стверджував, що військові повинні керуватися сильним почуттям професіоналізму, що характеризується відданістю національній безпеці, компетентністю й розсудливістю в застосуванні сили та дотриманням суворого етичного кодексу. Цей професіоналізм, на думку Гантінгтона, гарантує, що збройні сили залишатимуться надійним і ефективним інструментом національної політики, зберігаючи при цьому свою автономію і цілісність в рамках демократичної системи [36].

Досі “Солдат і держава“ є фундаментальною працею в галузі цивільно-військових відносин, оскільки закладене розуміння ролі військових у демократичних суспільствах, важливості норм і професіоналізму в формуванні поведінки збройних сил. Викладені аргументи продовжують озвучуватися в сучасному дискурсі про належний баланс між цивільним контролем і

військовим досвідом у забезпеченні національної безпеки й демократичного врядування.

Отже, джерела нормативності в геополітичному підході Семюела П. Гантінгтона можна знайти в різних його дослідженнях. Розмаїття тем при цьому не розриває їх загальний взаємозв'язок, проте відображає глибоке розуміння Гантінгтоном складної взаємодії між культурою, політикою та владою у формуванні глобальних відносин.

Таким чином, ми бачимо, наскільки велику роль у нормативних засадах геополітичного підходу Гантінгтона відіграє саме історико-культурний фактор, адже він підкреслює роль мета-політичних контекстів, які врешті-решт доходять і до самої нормативності, оскільки нормативи, зумовлюються й культурно (вбачаємо релігію продуктом культури).

При цьому, варто зауважити, що сам Гантінгтон також приймав участь у якості радника уряду в Південній Африці, Бразилії та координатором Ради Національної Безпеки США, в яких він вдавався до хитрощів і силових методів, в чому можна простежити, обережно кажучи, відлуння абсолютизму. З рештою, Гантінгтон був неоднозначною фігурою, і безумовно, норматив позиції сильного в його підході відчувається, хоча й він обумовлений принципами легітимності.

4.5 Висновки до розділу 3. Нормативність у сучасних геополітичних теоріях.

В ході дослідження було розглянуто три автори, які дали не повноцінне, але достатнє уявлення про нормативність у сучасних геополітичних теоріях.

Відтак, підхід Кісінджера зумовлений парадигмою реалізму, яка для якої характерно співвідношення національних інтересів держав із їх реальними можливостями, силою та потенціалом. Проте Кісінджер відстоює загальнолюдські гуманітарні цінності, такі як свобода, цінність життя й демократія, чим і зумовлена легітимність у прагненні до світового лідерства.

Сама ж боротьба для Кісінджера не обмежується лише жорсткою силою, найбільш важливими для нього є економіка, дипломатія та хитрість.

Дугін, на противагу, вважає універсальні людські цінності виключно Західними, повністю відкидаючи традиційні нормативи. В його геополітичних теоретизуваннях центральною метою є панування на континенті, яке повинно бути здобуте методами жорсткої сили та експансією. Обґрунтування нормативних засад полягає в двох полюсах — з одного боку конструкції, збудовані на Західних ідеях, а з іншого — відстоювання т. зв. традиційної консервативної православної ідентичності, яка вбачається єдиною альтернативою постмодернізму, оскільки той, на погляд Дугіна, будь-яку ідентичність знищує.

Для Гантінгтона на передній план виходять цивілізації, отже, нормативність обґрунтовується через реальні культурно-історичні умови, в яких світ опинився станом на кожний теперішній момент. При цьому Гантінгтон також кидає виклик у питанні ідентичності, але на відміну від Дугіна, він заглиблюється більше на культурних зв'язках, оскільки саме з напливом інших культур, він пов'язує проблему американського питання.

Зокрема варто виділити, що роль простору, як джерела нормативності, яскраво виражена в роботах усіх зазначених авторів. У Кісінджера та Гантінгтона це більш витончені та складні механізми, пов'язані з історичним контекстом, культурними особливостями, дипломатією, та особливо — з економікою. Натомість Дугін їх формулює більш просто та однозначно, що лише частково характеризує загальний сучасний геополітичний тренд, адже не має ґрунтовних аргументів. Проте, можна констатувати, що сучасні геополітичні проєкти шукають легітимність здебільшого в економічній, прагматичній, ринковій сфері та надаючи окреме місце універсальному комплексу гуманітарних цінностей. Територіальна експансія також займає фундаментальне місце, але економічний аспект змінює форми пошуку

життєвого простору, поширюючись на інші виміри — ринок, медіа, технології, виробничі потужності, ресурси і т.д.

Висновки

В ході дослідження були розглянуті системи міжнародного права, в якості проявів нормативів суспільства. Так, ці системи є механізмами, що сприяють перетворенню абстрактних норм у конкретні дії, оскільки сама по собі нормативність не здатна дати чітку вказівку в певній ситуації, нормативність лише спонукає до цього суб'єкта міжнародного права, а закони та інституції — сприяють якнайчіткішому їх вираженні владою.

При тому, класична геополітика виправдовується принципом виживання, адже вона як наука почала виникати в контексті бурхливого протистояння колоніальних держав. Таким чином, один із важливих нормативів, який досі є основою геополітики — це життєвий простір, описаний в працях Челена, Гаусгофера, Махана та сучасних представників реалізму й географічного детермінізму.

Виявлено, що велику роль відіграє й легітимність, яка забезпечує відповідність влади спільній меті та суспільному уявленню про належне. Отож, нормативність у геополітиці визначає встановлені закони та правила, які структурують і спрямовують взаємодію всередині системи влади, а легітимність — стосується визнання або прийняття суб'єкта чи системи як правильної, виправданої або дійсної. Зрештою, нормативність це питання аргументації в прийнятті рішень.

Аналізуючи міжнародні системи права було виявлено, що всі вони мають відповідні концептуальні засади та формувалися згідно універсальних моральних категорій, що виражають загальнолюдські гуманістичні цінності. Отож, системи міжнародного права, як інші системи права та й сама політика — є вираженням соціальної нормативів.

Філософські витоки міжнародного права сягають раннього Модерна, з яскраво вираженими ідеями Просвітництва та пізнього Ренесансу. Таким чином, природне право та абсолютизм стали основами першої системи

міжнародного права — Вестфальської системи. Продовжуючи традицію, ідеї ускладнювалися та ставали більш застосовними на практиці — секулярний гуманізм, філософський націоналізм, неоконсерватизм і неолібералізм доповнили ідеї модерних філософів, ставши каркасом сучасної системи міжнародного права, зокрема ООН.

Загалом, можна бачити еволюцію міжнародного права з розвитком і ускладненням його морального обґрунтування. Природне право, як перша спроба універсалізації моральних принципів продовжує набувати більш чіткого, формального кодифікованого вигляду, а отже, суспільство продовжує будувати дискурс, в межах якого тим чи іншим цінностям надається пріоритет і місце в системі міжнародного права.

При тому, суспільний інтерес держав, як суверених суб'єктів, в кінці-кінців, не суперечить універсальним принципам. Так, стан війни всіх проти всіх на світовій арені залишається, але цінність життя, миру та свобод задає логіку вирішення конфліктів. Якщо раніше конфлікти вирішувалися через примус і грубу силу, то зараз до цих методів вдаються лише аутсайтери. Натомість, конфронтація набуває більш м'яких і складних форм, аспект ненависті нівелюється. Цьому, з-поміж гуманітарних прагнень, сприяє й взаємозалежна форма існування глобалізованого світу та від перехід парадигми військової сили до ринкової та ресурсної.

Від так, в існуючих системах права превалюють гуманітарні наративи, які спрямовані в першу чергу на гарантування цінності людського життя й зменшення масштабів ураження в збройних конфліктах і їх уникненню. Таким чином, міжнародне право має на меті не жорстку ультимативну систему заборон, а констатацію добровільного прагнення країн і суспільств до торгівлі, будь якої іншої позитивної взаємодії та підтримки миру й стабільності в світі, що дозволяє говорити про всесвітній універсальний базовий норматив.

В розумінні нормативності, окрім легітимуючої перспективи, важливим є бачення нормативів як результат існуючих ідеологем, що наповнюють

суспільну ідентичність. Ідеологеми, з яких складаються політичні формули, пояснюють чому саме цей набір цінностей важливий для цього суспільства, оскільки не будучи ідеологемою, цінність просто випаровується з фокусу уваги. Більше того, держава неможлива без комплексу ідеологем, оскільки в них виражена її мета й закладені основні принципи.

На прикладах Кісінджера, Гантінгтона та Дугіна було виділено приклади нормативності в сучасній геополітиці. Спільною рисою є економіка та дипломатія в якості вихідної точки в Західних авторів, але питання простору також порушується, хоча кіберпростір, ринковий простір й інші змінюють концепцію просторової експансії.

Ми побачили, що Кісінджер, будучи прихильником політичного реалізму, співвідносить силу з дипломатією та економікою, обґрунтовуючи свої дії просуванням не скільки політичної ідеї (в побутовому сенсі), скільки універсальних гуманістичних ідеї — демократії та свободи. Лідерство США в гарантуванні цих цінностей і гарантування стабільності в світі, на думку Кісінджера, виправдовує їх прагнення визначати геополітичний порядок.

Дугін — виступає навпаки, прихильником силового захоплення територій, в якості геостратегії, ставлячи під сумнів універсальні моральні формули, висуваючи на противагу своє розуміння ідентичності. Проте, деконструкція системи поглядів Дугіна показує, що він і не ставить задачі обґрунтовувати політику. Система Дугіна спирається на Західну думку, тому й не може бути якісною альтернативою, натомість є ефективним джерелом для наративів пропаганди. Зрештою, прості формули імперського реваншу в ХХІ-ст. не виглядають актуальними, а лише показують ступінь деградованості геополітичної та політико-філософської думки РФ. До того ж, ідеї Ратцеля та Челена, хоч і доповнені, не вирішують проблем, з якими стикається сучасний багатополлярний ринково-орієнтований світ.

Тим часом Гантінгтон діє в культурно-історичній парадигмі парадигмі, ставлячи під сумнів тогочасні перспективи демократії, він привертає увагу на

культурні розломи, що ховаються між цивілізаціями. Гантінгтон вбачає джерелом нормативності соціальні інститути, які потрібно розвивати, щоб сформувати правильні нормативні формули в суспільстві.

Врешті-решт, ми приходимо до того, що сама нормативність зумовлена комплексом факторів — культурно-історична спадщина, клімат, ландшафт, співвіднесення наявних ресурсів із нагальними потребами, релігія та інше. Проте, саме географія, економіка, технології та *grundnorm* (в якості фундаментальних потреб людини) є передумовами для нормативності в масштабах геополітики.

Джерела

1. Баумейстер, Андрій. «Вітгенштайнова Перспектива» і Проблема Практичної Нормативності. *Sententiae*. 2013.
2. Баумейстер, Андрій. Онтологія Особи: Буття, Благо і Практична Нормативність. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2014.
3. Бахтин, Михаил. *Формальный Метод в Литературоведении*. Серебряный Век. 1982.
4. Гаусгофер, Карл. *О геополитике*. Мысль. 2001.
5. Дугин, Александр. *Основы геополитики*. Арктогея-центр, 2000.
6. Дугин, Александр. *Четвертая политическая теория*. Амфора. 2009.
7. Евразийский антиоранжевый фронт. Информационно-аналитический портал «Евразия». URL: <http://evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=2242> (дата звернення: 28.05.2023)
8. Прибыловский, В. *Память. Документы и тексты*. – М., ИЭГ «Панорама», 1990.
9. Althusser, Louis. *Lenin and Philosophy and Other Essays*. Monthly Review Press. 2001
10. Bederman, David. *International Law in Antiquity*. Cambridge University Press. 2001.
11. Beetham, David. *The Legitimation of Power*. Palgrave Macmillan. 1991.
12. Bentham, Jeremy. *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. 1789.
13. Besson, Samantha. Tasioulas, John. *The Philosophy of International Law*. Oxford University Press. 2010.
14. Borschberg, Peter. *Hugo Grotius, the Portuguese and Free Trade in the East Indies*, Singapore and Leiden. NUS Press & KITLV Press. 2011.

- 15.Brzezinski Institute on Geostrategy. Center for Strategic and International Studies. URL: <https://www.csis.org/programs/brzezinski-institute-geostrategy> (дата звернення: 26.05.2022).
- 16.Castells, M. Anuelle Informational Epoch: economics, society and culture. M.: SU HSE Publishing House. 2000.
- 17.Clover, Charles. The Unlikely Origins of Russia's Manifest Destiny. Foreign Policy. URL: <https://foreignpolicy.com/2016/07/27/geopolitics-russia-mackinder-eurasia-heartland-dugin-ukraine-urasianism-manifest-destiny-putin/> (дата звернення: 28.04.2023).
- 18.Clover, Charles. Black Wind, White Snow: The Rise of Russia's New Nationalism. Yale University Press. 2016.
- 19.Davidsen, Peter. The emancipation of political science: Contextualizing the state theory of Rudolf Kjellén. Helsinki: University of Helsinki. 2021.
- 20.Dodds, Klaus. Geopolitics: a very short introduction. Oxford University Press. 2019.
- 21.Dorpalen, A. The World of General Haushofer. New York: Farrar & Rinehart, Inc. 1984.
- 22.Dworkin, Ronald. Law's Empire. The Balknap Press of Harvard University Press. 1986.
- 23.Grafstein, Robert. The failure of Weber's concept of legitimacy. Journal of Politics.1981.
- 24.Grayling, Anthony Clifford. The God argument: The case against religion and for humanism. Bloomsbury USA. 2013.
- 25.Grosse, T.G. "Goeconomic Relations between the EU and China: The Lessons from the EU Weapon Embargo and From Galileo". Geopolitics. 2014.
- 26.Grotius, Hugo. Ralph Van Deman Magoffin. The Freedom of the Seas. Batoche Books Limited. 2000.
- 27.Grotius, Hugo. Stephen C. Neff. Hugo Grotius on the law of war and peace. Cambridge University Press. 2012

28. Habermas, Jürgen. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. The MIT Press. 1996.
29. Hart, H.L.A. *The Concept of Law*. Oxford University Press. 2012
30. Hobbes, Thomas. *Leviathan*. Touchstone. 1997.
31. <https://www.britannica.com/biography/Hugo-Grotius>. Дата звернення: 28.04.2023
32. Huntington, Samuel P. *Political Order in Changing Societies*. Yale University Press. 2006.
33. Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster. 1996.
34. Huntington, Samuel P. *The Soldier and the State; : the Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Belknap Press. 1957.
35. Huntington, Samuel P. *The third wave: democratization in the late twentieth century*. University of Oklahoma Press. 1991.
36. Huntington, Samuel P. *Who Are We?: The Challenges to America's National Identity*. Simon & Schuster. 2004.
37. Huntington, Samuel P. *Why International Primacy Matters*. International Security. 1993.
38. Jensen, D. N. *Are the Kremlin Hardliners Winning?*. Institute of Modern Russia. October 1, 2014 URL: <https://imrussia.org/en/analysis/world/2041-are-the-kremlin-hardliners-winning> (дата звернення: 28.04.2023)
39. Jeremy, M. Weinstein. *Autonomous Recovery and International Intervention in Comparative Perspective*. Working Paper Number 57. 2005.
40. Kelsen, Hans. *Pure Theory of Law*. 2009.
41. Kissinger, Henry. *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-1822*. Houghton Mifflin. 1957.
42. Kissinger, Henry. *Kissinger on Kissinger: reflections on diplomacy, grand strategy, and leadership*. St. Martin's Press; All Points Books. 2019.

43. Kissinger, Henry. *On China*. Penguin Press. 2011.
44. Kissinger, Henry. *The Age of AI: And Our Human Future*. John Murray Press. 2021.
45. Kissinger, Henry. *World Order*. First Edition. Penguin Press. 2014.
46. Lipset, Seymour Martin. *Some Social Requisites of Democracy*. *American Political Science Review*. 1958.
47. Locke, John. *Two Treatises of Government*. 1690
48. Luttwak, N.E. *From Geopolitics to Geo-economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce*. *National Interest*. 1990.
49. Mackinder, H. J. *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. 1942.
50. Mahan, A. T. *The Problem of Asia: Its Effect upon International Politics*. Little, Brown, and Company. 1900.
51. Manent, Pierre. *An Intellectual History of Liberalism*. 1987
52. Marshall, Tim. *Prisoners of Geography*. Elliott & Thompson. 2016.
53. Mattern, J. *Geopolitik: Doctrine of National Self-Sufficiency and Empire*, The Johns Hopkins Press. 1942.
54. Mazower, Mark. *No Enchanted Palace: The End of Empire and the Ideological Origins of the United Nations*. Princeton University Press. 2009.
55. Merelman, Richard. *Learning and Legitimacy*. *American Political Science Review*. 1966.
56. Northedge, Frederick Samuel . *The League of Nations: Its Life and Times*. New York (USA) Holmes and Meier. 1986.
57. Nussbaum, Arthur. *A Concise History of the Law of Nations*. Macmillan. 1954
58. O'Neill, Onora. *From Principles To Practice: Normativity And Judgement In Ethics And Politics*. Cambridge University Press. 2018.
59. Pedersen, Susan. *The Guardians: The League of Nations and the Crisis of Empire*. Oxford University Press. 2015.

60. Pufendorf, Samuel. *On the Duty of Man and Citizen According to Natural Law*. Cambridge University Press. 1991.
61. Rawls, John. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1971.
62. Raz, Joseph. *The Authority of Law: Essays on Law and Morality*. Oxford University Press. 2009.
63. Scott, James Brown. *The Hague Peace Conferences of 1899 and 1907: A Series of Lectures Delivered Before the Johns Hopkins University in the Year 1908*. Johns Hopkins Press, 1909.
64. Skran, Claudena. *Refugees in Inter-War Europe: The Emergence of a Regime*. Oxford Academic. 1995. URL: <https://academic.oup.com/book/27703> (дата звернення: 27.04.2023).
65. Sloan, James. Tams, Christian J. *The Development of International Law by the International Court of Justice*. Oxford University Press. 2013.
66. Spykman, N. J.. *The Geography of the Peace*. New York: Harcourt. 1944.
67. U. S. Department of the Treasury. *Treasury Sanctions Russians Bankrolling Putin and Russia-Backed Influence Actors*. URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0628> (дата звернення: 28.04.2023)
68. U. S. Department of the Treasury. *Ukraine-related Designations*. URL: <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/recent-actions/20150311> (дата звернення: 28.04.2023)
69. University of Oregon. *The Peace of Westphalia*. URL: <https://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/Treaty%20of%20Westphalia%20%5BExcerpts%5D.pdf> (дата звернення: 27.04.2023)
70. Varshizky, A. *To Understand Putin, You First Need to Get Inside Aleksandr Dugin's Head*. Haaretz. URL: <https://www.haaretz.com/world-news/.premium.HIGHLIGHT.MAGAZINE-to-understand-putin-you-first->

need-to-get-inside-aleksandr-dugin-s-head-1.10682008 (дата звернення:
28.04.2023)

71. Walters, Francis Paul. A history of the League of Nations. Oxford University Press. 1967.

72. Wedgwood, Ralph. The Nature of Normativity. Oxford University Press, 2007.